

FREDERIK NIELSEN WENNERWALD
(aus Copenhagen in Dänemark)

SOM BORGER

I

ITZEHOE, HAMBURG OG FLENSBORG

Indledning

I dette hæfte (5) 'Frederik Nielsen Wennerwald (aus Copenhagen in Dänemark) som borger i Itzehoe, Flensburg og Hamburg', yngste mellemsøn af Knud Nielsen Wennerwald fra Halden i Norge og Christiane Andersdatter af København, følger vi ham og hans kone, Catharina f. Franke, fra 1830 og til 1863 (da FNW døde) og videre til 1868, da deres hus i Flensburg blev solgt.

Det er mit gamle studie fra 1940'erne, der her underkastes moden bedømmelse og suppleres med nye ting, herunder omtaler af Catharinas artistfamilier: Franke, Lehmann og Egestorff, som kom til at præge FNWs liv i nogen retning og som jeg, ved studier i litteraturen, kom til at kende bedre. Når det hele er så fyldigt, skyldes ikke mindst deres efterladte papirer, som jeg i sin tid modtog som gave fra fru Karla Jørgensen i Skanderborg, datter af kaptajn C.A. Vennervald, der er fætter til kunstmaler Emil Wennerwald, min farfar.

Et afsnit omtaler 'Den teatergale greve', Greve Carl von Hahn t. Neuhaus.

Da slægter to generationer før mig ikke kendte FNW's københavnske drenge- og ungdomstid samt hans forfædre, placerede man ham i de tysktalende territorier, hvor hans manddomstid faldt, eftersom slægten - på grund af fænomenet -wald i navnet - 'da måtte være tyskere', hvorfor den yngste søn Carl Emil August og dennes nevø, ovennævnte Carl Arnoldus, med dansk nationale perspektiver, anlagde skrivemåden Vennervald.

Dette var desværre en stor misforståelse, som deres efterslægter nu ikke kan fravige jvf. lovgivningen herom.

København, Kongens Lyngby, anno 1975.

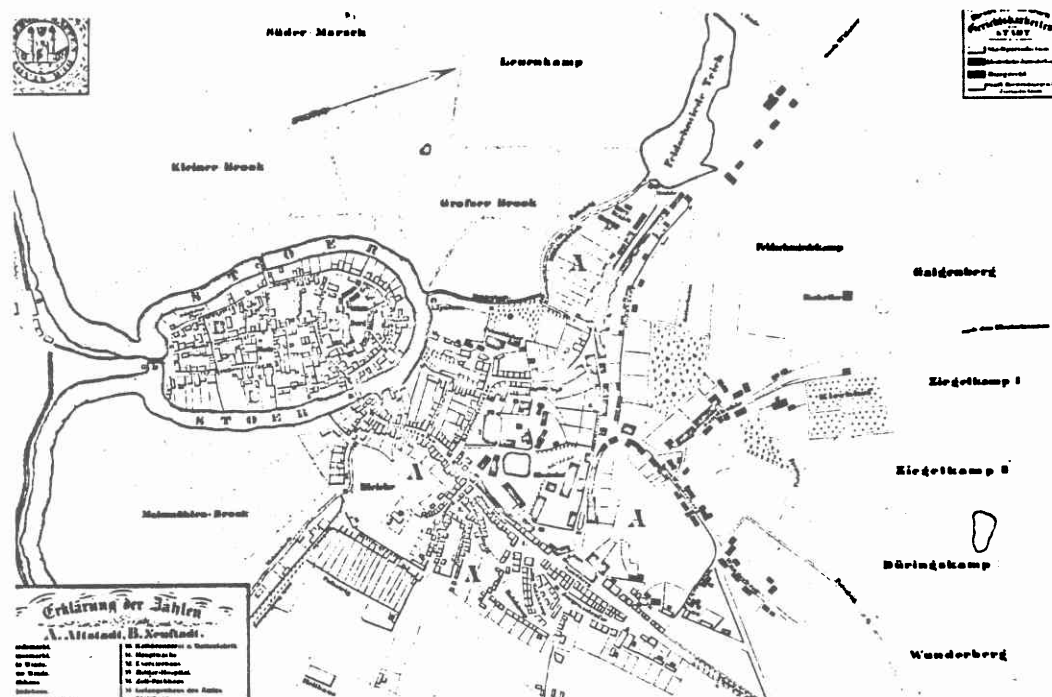
PIERRE WENNERWALD

Indhold:

Itzehoe-tiden 1830 - 1838	s. 1 - 3
Hamburg-tiden 1838 - 1849	s. 4 - 11
Tiden 1849 - 1851, 'luftmaskinetiden'	s.12 - 16
Flensborg-tiden 1851 - 1864	s.17 - 24
Krigen 1864 og efterkrigstiden (København)	s.25 - 26
Catharinas 'himmelbrev'	s. 27
Redegørelse for kildematerialet	s. 27A

Et særtryk 'Amors Offer', sider 28 - 44, der omtaler artist- og gøglerlægterne Franke, Egestorff og Lehmann, er en fortsættelse af nærværende hæfte.

Itzehoe-tiden 1830 - 1838

Itzehoe omkr. 1840. Grundlagt 810 af Karl d. Store og ligger ved floden Stør i Holsten 50 km NV f. Hamburg/Altona, har to bydele: Altstadt (udenfor) og Neustadt (indenfor Stør). Fik stadrettigheder 1238, afbrændt 1657 af svenskerne, genopbygget 1716. 1835-1864 sæde for de holstenske provinsialstænder.

I Itzehoe holdt de nygifte, Frederik Nielsen Wennerwald og Catharina Franke, hvedebrødsdagene, og her kom sønnerne Friederich og Theodor til verden henholdsvis 1832 og 1834, og han ernærede sig som 'Kammacher'. Fra folketællingen 1835 ved vi, at de boede i Krämerstrasse no. 28. I no. 29 boede 'svigermor' og dennes familie.

(Krämerstrasse lå i Neustadt omkranset af floden Stør lige indenfor (den østlige bro, der førte over til Breitestrasse i Altstadt, hvor (også St. Laurentii Kirche, hvor de blev viede, lå (ligger). (7)

Opholdet i Itzehoe blev, så vidt jeg kan skønne, af længere varighed end man havde forventet. Naturligvis var de bundet til deres to små børn, men der foregik begivenheder i København, hvor den offentlige anklager Frands Morten Lange - og helt uden grund - i forbindelse med en retssag mod Catharinas moster, Dorothea Lehmann, og fætrene Christian og Andreas L., havde vældig kig efter alle, som kunne hedde Franke = Catharina's brødre.

Det er ligesom familien W. af disse grunde forblev sig bortgemte her.

(Andreas og Christian Lehmann og deres moder, Dorothea Lehmann f. Egestorff, var i 1831/1832 af franskmanden Jean Julien Dennebecq (indstævnet ved gæsteretten i København, fordi denne påstod, at et menageri, som hans kone Catharina og svigerinde omkr. 1820 havde rejst med i Rusland som 'Dennebecq's Menageri' - og som i 1824 (ved en kontrakt mellem Andreas L. og Catharina D., der i Rusland var blevet Andreas elskerinde, da man troede manden død - blev til Lehmann's menageri, var hans retmæssige ejendom t. trods for (at der i 1822, da familien Lehmann traf på Madame Dennebecq i St. Petersburg, kun var 4 dyr tilbage og som snart efter også døde. (Med sans for sensationer havde Andreas købt mange nye dyr i London, hvorved menageriet blev en zoologisk seværdighed, men vogne og bure var gået med over. Menageriet havde også været at se på Dyrehavsbakken ved København, hvorved det gik op for Monsiëur Dennebecq, at hans kone 'gik' for at være Andreas kone. Dennebecq, der selv havde elskerinde, brød sig slet ikke om sin kone, (det var penge, han var ude efter. Sådant vidste fru Wennerwald i (Itzehoe, hun havde set det hele i Rusland.

(Da Andreas 1830/31 igen var i St. Petersburg med sin mor og sin elskede Catharina, der kaldte fru Lehmann for 'svigermor' og med flere samt det hele menageri, døde Madame D. pludselig en aften (i begyndelsen af 1831 efter at have drukket te, og det var ikke (så godt, det måtte da være giftmord?

(Sagen kom til at vække betydelig opsigt i København, for disse (Lehmann'er måtte da være nogle slemme nogen, så alt hvad familien L. ejede af arvesølv - og det var temmelig meget - blev beslaglagt af politiet, ligesom Andreas og hans mor fik frataget (deres pas i flere år, for at de ikke skulle stikke af. Det var (dog kendsgerninger, at de ved at vise menageriet og ellers spille pantomimer bl.a. for Zaren havde tjent mange penge.

(Det hele var en værre bunke sladder godt støttet af herkulesartisten Victi Venetien og dennes kone og nogle, som hed Franke, (skulle også have beriget sig (som jo nok var det, at når det regner på præsten, drypper det på degnen). I april 1833, midt under (det hele, nedbrændte Nørrebros Teater, hvor J.J. Dennebecq gav forestillinger og blev derved ganske forarmet, at fattigvæsenet måtte støtte ham. Da det gik op for artisterne i København, at de (alle skulle afhøres, forsvandt de som dug for solen, bl.a. broderen Christian L., der rejste Europa rundt for at samle materiale (der kunne støtte den kære mor og broder i København. Morskabsteateret på Vesterbro gik næsten neden om.

(Andreas, der ikke var tabt bag en vogn, støttede sig på sin forsvarer, den dygtige overprokurator, kancelliråd Moses Delbanco, (og den 14/1 1834 faldt afgørelsen i gæsteretten: Thi kendes for ret: Pure frifindelse. Så giftede Andreas sig den 13/12 s.å.m. (Josephine Marschall af København. Men den offentlige anklager (prokurator Frands Morten Lange var ikke tilfreds, han indankede (sagen til Højesteret. Så døde hans kone i slutningen af 1835 i (barselseng, en lille datter overlevede og fik navnet Josephine. (Og i mellemtiden forsvandt menageriet med en Mad. Berg, og ingen (ved, hvor det blev af. Da Lange var energisk med at indsamle materiale fra ind- og udland, som var tidkrævende, måtte Andr. bare (vente. Så forlovede han sig, atter med en datter fra det gode, (københavnske borgerskab, Jmf. Anne Marie Petersen, som måtte høre en masse vås og selv blev afhørt, men den unge kvinde var jo

Frederik Nielsen Wennerwald
Paraplyfabrikant

Catharina Wennerwald
født Franke

Billederne er reproduktioner efter to malerier 23x19 cm fra formentlig 1835. De bærer ikke signaturer, men det er mest sandsynligt, at det er Catharina's mor, Anna Franke f. Egestorff, der har malet dem, eftersom hun, der var kurvemager og artist, også titulerede sig som 'portrætmalerkone' (således på rejsen i Rusland 1822-1827).

(ganske uvidende, men havde hørt Andreas på gaden bruge udtryk mod (Dennebecq som 'Spitzbube de Franzose' og 'Kanalje de Franzose' medens omvendt solide håndværks- og maskinfolk fra Morskabsteateret (-ligeledes på gaden- havde set Dennebecq trække kniv mod Andreas.

(Medens Andreas i årene 1836 og 1837 boede i Vingaardstræde no.132 (stadfæstede højesteret, efter 6 dages votering, gæsterettens findelsesdom af 14/1 1834, hvilket var 31/5 1837, og alle åndede lettet op og den 3/7 s.å. giftede han sig med Anna Marie Petersen. (Hvor denne hans anden kone og datteren af det første ægteskab senere blev af, forbliver en gåde. Andreas mor undgik dog ikke en bøde på 15 rdl, fordi hun havde 'vist foragt for retten' og ikke ville vedgå 'at Madame Dennebecq havde kaldt hende svigermor'. I sommeren 1838 gik Andreas fallit og det eneste han efterlod sig i boet var datteren Josephine af det første ægteskab. Man boede da på Østergade no. 27. Samtidig var Frands Morten Lange så elskværdig i årene 1836-38 hos C.A.Reitzel at udsende retssagen på tryk, (som fylder to bøger ud af et værk på fem, hvori han langer godt ud efter moderen, som han beskylder for at have afgivet falske vidnedsbyrd 'fordi hun er Jødinde' (hun kunne ikke finde sin dåbsattest!). F.M.Lange skriver endvidere:

("Det er endvidere sagt mig, at den Neveau af hende Frank(e), der skal være Placat-Ombærer i Hamburg, ogsaa er en Jøde (jeg beklager, ikke at have vidst herom), samt at en anden Neveau Frank(e) ogsaa ere Jøde, har været her i Fourreur's Tjeneste (=Foureaux =kunstberiderselskab), ved denne Sags Begyndelse, og at han er kommet hertil som Flygtning fra Sverige, for et stort Tyveri, - hvorfor Dorothea Legat (=Lehmann) har maattet give ham Penge t. at komme bort igjen. A. Lehmann, der nu har været i Hamburg kan ikke være uvidende om den sammesteds værende Frank(e)"

(De to nævnte Franke er begge Catharina Wennerwalds brødre, men at der ogsaa sad nogle i Itzehoe, fandt F.M. Lange ikke ud af, og hvad han egentlig ville med dem, må ogsaa være en gåde. Andreas blev engang i retten spurgt om, hvem der havde været i truppen i Russland, men han svarede blot 'at det var nogle ubetydelige artist-er, han ikke kunne huske navnene på'.

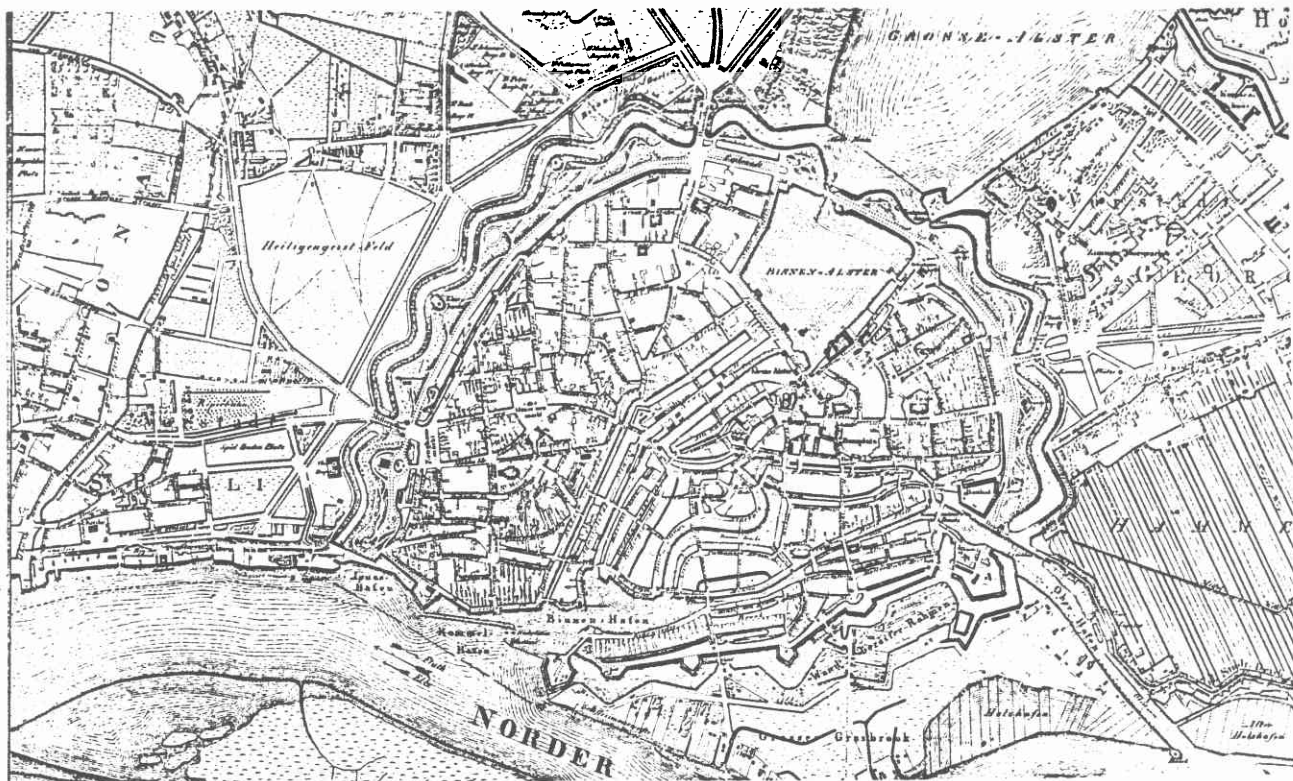
(Efter frifindelsesdommen fik såvel moderen som han selv passene tilbage, og man kan godt forstå, at de forlod København f. en tid. Det er mest sandsynlig, at man drog til Hamburg, som var Andreas by no. 2 og kunne finde sig til rette alle steder, kosmopolit som han var. Andreas Lehmann og Frederik N.W. blev senere gode venner og kompagnoner. Dette venskab blev skabt i Hamburg.

Hamburg-tiden 1838 - 1849

Den første dato omkring Hamburg, der kendes for Frederik Nielsen Wennerwald er d. 16. august 1838, fra hvilken dato han blev optaget i byens borgervæbning som gardist no. 262 i 8. bataillons 3. kompagni, St. Pauli bataillon. To år efter d. 19/3 optoges han som 'Schutzverwandter' (= 3. rangs borgersk) i forstaden St. Paulis Patronat, hvor man boede på Reeperbahn. Her har fru Catharina, på Hamburger Berg, følt sig hjemme, her var hun født i 1806, døbt i St. Pauli kirke. Ved erhvervelsen af borgerskabet forelå et 'Entlassungsschein aus Itzehoe' dateret 15.2.1840. Vielsesattesten fra Itzehoe af 1831 er udskrevet den 13.8.1838, formentlig at opfatte som indlednings manøvre i forbindelse med flytningen. Så snart F.N.W. nævnes i forbindelse med Hamburg tituleres han 'Schirmmacher' (=paraplyfabrikant) og da han næppe skiftede erhverv fra den ene dag til den anden, må man tro, at han allerede i Itzehoe har syslet med sin nye erhvervs-gren. Iøvrigt er ikke lang vej fra vandtæt paraplystof og til ballonstof, hvorom vi senere skal høre. */

(Reperbahn var den allé, der i St. Pauli forbandt Altona (i kongedømmet Danmark) ved Grenzgraben i vest og Millerthor i øst i volden t. det egentlige Hamburg. Den fik navn efter den store reberbane, som længe lå lige nord for alléen. Det liv, som i hele alléens længde udfoldede sig, kan på det nærmeste sidestilles med Dyrehavsbakken n. for København, med boder, vilde dyr, artister, perspektivkasser, linedanserinder o.m.m. samt en række småhandlende, der faldt alle slags varer. Sømændene vidste, at herude kunne man ogsaa finde en stor skare uartige piger. På St. Pauli er stadig liv og glade dage!

*/ Jeg har funderet meget over dette, men ved nu (1976), at hans svoger, Elias Franke i Itzehoe (se 'Amors Offer' side 33 no. 8), der foruden at være kurvemager (som sin mor og far), i 1839 ogsaa angives at være 'Schirmmacher', så nu tror jeg, at FNW i Itzehoe har lært ham kunsten af. FNW's svigermor, Anna Maria Franke, ernærede sig ved kurvemageri, da man boede i St. Pauli.

Hamburg omkr. 1840. Altona ses tilv. med Grenzgraben og grænsen t. Danmark, derefter St. Pauli med St. Pauli kirke nede ved Elben og det egentlige Hamburg omsluttet af volde og voldgrave. Som før nævnt blev Catharine Franke m. fl. søskende døbt i St. Pauli kirke, Karl Emil August W. døbt der 1843, Friederich og Theodor konfirmeret der 1847 og 1848. Dele af Hamburg brændte 1842.

For at blive borger i Hamburg skulle man være i den kristne tro (noget f. Frands Morten Lange?), være myndig (22 år), det var en pligt, når man var gift eller giftede sig eller ville drive erhverv, som også gjaldt kvinder. Talen kunne være om 'Grossbürger', 'Kleinbürger' eller 'Schutz-Verwandte'. De to første valg var for de mere velhavende, de sidst-nævnte betalte 3 Mk årlig, men fik borgerbrev, aflagde borgereden på Højtysk og pligt til at være borgervæbnings-soldat. I præmisserne som S.V.hed det:

'De som hører til byen Hamburg, som alene ernærer sig ved deres hænders arbejde, ikke holder svende og lærlinge, ikke driver lavsmæssig erhverv i fast lokale, kunne ansøge om tilladelse s. 'Schutz-Verwandte' '.

I 1841 blev 41 personer optaget som S.V. Reperbahn havde en længde henved 1800 hamb. fod, førte numrene 1-100, havde 24 lamper og her boede i 1841 ca. 625 personer. F.N.W. og familie boede i no. 62 i 1840, i no.35 i 1843 og i no. 57 i 1847. Hamburg var inddelt i patronater, og embedsmændene var senatorer, patroner, Vögte (=statholdere) og politiofficerter. På hvert gadehjørne var et skilt som viste, til hvilket sogn og t. hvilken bat. og komp. i borgervæbningen (Bürger-Militair), gaden henhørte.

Der var borgermilitærpligt for alle borgere og indbyggere og deres sønner fra det 22. til det 45. år. Man kunne frit vælge, om man ville være artillerist, infanterist (gardist), jæger eller kavallerist, om pladserne ikke var besat. Var man frivillig, skulle man selv holde sig med uni-

Formular,

zu welchem E. E. Rath's und der Stadt
Hamburg Schutz-Verwandte in den Vorstädten,
mittelst Eides, sich zu verpflichten haben.

Ich gelobe und schwöre zu GOTT dem Allmächtigen,
daß ich E. Hochw. Rathe und dieser Stadt will
getreu, hold, gewärtig und gehorsam seyn, keine Unruhe,
Tumult oder Aufrüstung wider Hochgedachten Rath und
die Stadt, mit Worten oder Werken, anrichten, oder
daß solches mit meinem Wissen durch andere geschehe,
gestatten, sondern es sofort dem mir vorgefesten
Patron anzeigen; mein Schutz-Geld alljährlich, und
die übrigen mir angemutheten Pflichten zu rechter Zeit,
gebührend abtragen; so lange ich in dieser Stadt Schutz
und dessen nicht erlassen bin, in keine fremde Dienste und
anderweitige Pflichten mich begeben, vielmehr dem hie-
sigen Gerichts-Zwange jederzeit mich stellen und unter-
werfen, und diesem allen getreulich nachkommen wolle.
So wahr mir GOTT helfe und sein heiliges
Wort!

Ao. 1840. den 4. März ist Friedrich Wilhelm
Wennerwaldt, Bürger und
Copenhagen gebürtig, zu Schutz-Verwandten
angenommen, und hat den Eid geleistet.
Das, jährlich gleich nach Ostern zu zahlen
Schutz-Geld ist auf 3 Mark - Schilling festgesetzt.

Patronus
der Vorstadt St. Pauli.

Patronus
der Vorstadt St. Pauli.

Frederik Nielsen Wennerwalds borgerbrev no. 2331 af 21.3.1840 m. borgereden in extenso. Af alle papirer fra Hamburg fremgår, at han er 'in Copenhagen geboren'. Ved erhvervelsen betalte han de obligatoriske 3 Mark.

Borgerbrevet, der er på 4 sider, bærer på side 2 kvittering for de følgende års afgifter á 3 Mark, således for årene 1841-1844. Afgifterne for 1845 og 1846 er betalt samtidig med 6 Mark den 19.2.1846.

Der er ingen kvitteringer for efterfølgende år (1847-1849).

(Borgerbrevets s.1 her gengivet 1:4)

form og ved kavaleriet til-
lige med egen hest. Korpset
talte ca. 8.800 mand, heraf
ca. 7.900 gardister, hvoraf
ca. 6.500 menige, som FNW
var en af. Hans uniform var
mørkeblå med lyseblå kanter
og striber, hvidt lædertøj
(bandolerer) og Chakot (høj
læderhue). Bevæbningen var
et langløbet, riflet gevær-
(baglader) m. bajonet og pa-
trontaske. Hans gevær bar
no. 142.

I nogen træfning kom han al-
drig, dog var han udkomman-
deret ved brandkatastrofen
i maj måned 1842.

Brandkatastrofen 1842

Den 5. maj 1842 udbrød kl. 1
i Deichstrasse en brand, som
på tre døgn ødelagde o/4000
huse og gjorde 20.000 menne-
sker husvilde. 50 omkom og
120 blev såret. Det var by-
ens katastrofe i det 19. år-
hundrede, dog for intet at
regne, hvad der senere over-
gik den u. 2. verdenskrig.

Om formiddagen den 5.5 blev
hele garnisonen afløst, idet
borgervæbningen blev sat på
redningsopgaven for at vir-
ke overalt, herunder betje-
ning af sprøjterne. To kir-
ker nedbrændte, to borger-
væbningsoldater omkom og 3
blev såret. Det gamle råd-
hus måtte man sprænge i luf-
ten. Først søndag morgen d.
8. maj fik man ilden stand-
set. Skaden androg 90 mil-
lioner Mark.

1.2337.

den 19. März 1842.

Dem Vorzeiger dieses *Friedrichs Wilhelms-Königlichen* gebürtig aus
Copenhagen in *Dänemark* seinen Standes
Wohnort alt 36 Jahre, jetzt wohnhaft *Hamburg*
 No. 1 mit vollständiger Uniform, einem calibermässigen Gewehre kostampelt
 No. 1 mit Patrouilsche und Bajonet-Riemen versehen, in den Waffen geübt
 und in dieser Hinsicht kein Grund vorhanden ist, ihm das nachgesuchte Bürgerrecht
 zu versagen, welches bescheinigen hiemit:

In der Casa des Bürger-Militair
 Ein mß Courant empfangen.

Für den Casa-Führer

Quartiermeister.

W. W. W.

Feldwebel.

W. W. W.
 Capitain.

W. W. W.

Major und Chef des Bataillons.

Tilvenstre beviset fra Borgervæbningen i Hamburg af 19.3.1840 for Friederich Nielsen Wennerwald gebürtig aus Copenhagen in Dänemark i hvilken anledning man attestere, at han er

'in den Waffen geübt und in dieser Hinsicht kein Grund vorhanden ist, ihm das nachgesuchte Bürgerrecht zu versagen...'

Pligten gik altså så langt at man først skulle vise, at man var en god soldat, før man fik borgerkab.

(Ill. er 1:4)

Illustrationen tilhøjre er den fra regimentskontoret af chefen f. borgervæbningen i Hamburg, oberst Stockfleth, den 9. maj 1842 udstedte 'Ordre' (=dagsbefaling), hvori han takker officerer og mandskab for udholdenhed ved den dem pålagte tjeneste under slukning af branden i 'vort kære Hamburg'.

Befalingen er gengivet i de topografiske bøger om Hamburg, men derfra er illustrationen ikke hentet.

Den lå imellem FNW's efterladte papirer, nået ham fra regimentskontoret ad kommandovejen.

Et minde for ham - og os - hvad han havde været med til.

(Gengivelsen 1:4)

Gangeley des Bürger-Militair.

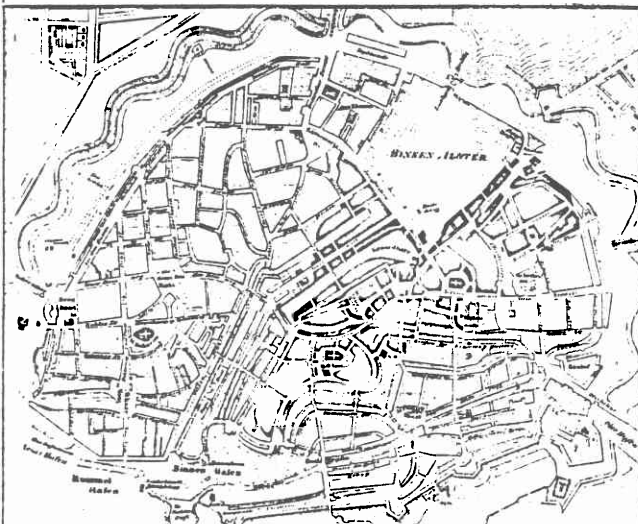
O r d r e .

In den sehr Gott sey Dank überstandnen, unser geliebtes Hamburg betreffenden schweren Tagen, hat das Bürger-Militair durch seine Ausdauer bei dem ihm anvertrauten Dienste und durch die bewiesene Disciplin und Ordnung, in allen Theilen seinen Hoffnungen und dem Vertrauen, welches ich in dasselbe gesetzt, entsprochen. Es ist daher für mich eine höchst angenehme Pflicht, dem gesammten Bürger-Militair, den Herren Officrs und den Herren Officieren insbesondere, meinen innigsten Dank für ihre Hingebung in den Tagen der Gefahr hierdurch abzusatten und darf ich hinzufügen, daß die Erwartungen unserer verehrten obern Behörden durch das Bürger-Militair gerechtfertigt worden sind.

Hamburg, den 9. Mai 1842.

Stockfleth,

Oberst und Chef des Bürger-Militairs.

Tilvenstre kort o. Hamburg, der m. sort angiver de afbrændte områder. En kraftig sydvest-vind bar ilden frem og stoppede i nord v. Binnen-Alster og volden. Bekæmpelsen foregik på flankerne; på østsiden har næppe været særlig rart. Noget tyder på, at borgervæbningens indsat har været effektiv.

Til held for ham selv var forstaden St. Pauli aldrig truet.

'Greve Hahn'

De Hahn'skes våbenskjold, hvis hovedmotiv er en rød hane på sølvbund.

(Min farmor fastholdt meget længe, at slægten W. skulle nedstamme fra 'Grev Hahn' uden nærmere at bestemme ham. Han skulle være udstødt af sin slægt, fordi han giftede sig 'under sin stand' med en line-danserinde, antog navnet Franke og måtte rejse rundt med en teatertrup o.lign. for at have noget at leve af, ligesom det skulle stå i H.C.Andersens 'Mit Livs Eventyr'.

(Denne ikke dokumenterede historie, der således verserede, fik ekstra kraft, da nogle grøvere Hahn m. lystbåd kom til Svendborg o. 1890, da mine bedsteforældre boede der og skulle have udtalt, at de tyske rigsgrever og slægten W. i Danmark havde noget tilfælles dog uden nærmere forklaringer.

(Dette om Franke, linedanserinde(r) og navneforandring er gennem tidderne blandet godt sammen. I hæftet F.N.W. og hans tre brødre forklarer jeg på side 18, stk. 5, hvordan sammenhængen er, og det er uden greve.

(Det er da rigtigt, at der står noget om greve Hahn i H.C.Andersen's 'Mit Livs Eventyr'. H.C.A. besøgte nemlig i 1844 hans datter, forfatterinden, grevinde Ida Hahn-Hahn, da han var i Dresden, hvor hun skrev et lille vers til ham og derved lærer vi ham at kende som: Greve Carl Friedrich von Hahn til Neuhaus, og her bor en efterkommer stadig som Grafe Erhard von Hahn, Neuhaus, Seetrug, am Selenter See am Lütjenburg, Holstein, hvorfra det er muligt bl.a. at sejle t.Fyn.

(Der findes en del litteratur om ham. Skal man introducere ham kort er det, Karl Schmidt i 'Meddelelser om Skuespil og Theaterforhold i Odense' (1896) skriver, nok så rammende:

'Grev Karl Fridrich von Hahn, "den theatergale Greve", som han kaldtes, født 1782 i Meklenborg, indrettede paa sit Gods Remplin et Privattheater, hvor blandt andet Iffland i længere Tid spillede Komædie. Senere engagerede han et Skuespillerselskab, som han for egen Regning lod rejse omkring og give forestillinger; men da dette blev ham for dyrt, gav han sig selv til at rejse med rundt som Direktør; paa disse Rejser var det, at han kom til Holsten. Efter at have sat hele sin kolossale Formue overstyr paa Theatervæsen, døde han i Altona den 21de Maj 1857'.

(Det indskydes, at greve Hahn selv aldrig har været i Odense. Den omtalte 'udstødelse' har intet med hans familie, formue og godser at gøre, men hænger sammen med en hændelse omkring 1809, idet Hertug Friedrich Franz fandt hans løjer for grove, at han forbød sin "Herr Landesmarschall" for fremtiden mere at ofre tid og penge på sit teatervæsen og truede alle, der ville lade sig ansætte hos greven, med afsked, øjeblikkelig!! Grev Carl måtte rette sig efter denne 'bandbule', men at leve et liv, hvor intet teater fandtes, var ikke liv for ham og udbad sig derfor orlov hos Hertugen, der kort svarede: 'Er kann gehen, wohin er will'. Det blev Altona og dermed dansk område.

(Arveforholdene havde været gunstige for ham: 1801 døde hans mor, 1805 hans ældre broder m/ to umyndige arvinger og samme år hans far Friedrich II Hahn og derved overtog han slægtens samtlige godser og ridderlige gårde og fik titlen 'Erblandmarschall' og var derved bl. de rigeste mænd i de tyske stater. Med sin medfødte djærvhed begyndte

(han straks at ødsle. I 1804 ægtede han Sophia Louise von Behr, datter af herremand Felix Gustav von Behr og Hedwig von Gestow. I bryllupsgave fik det unge ægtepar af Fridrich II Hahn det nykøbte og nyistandsatte gods Tressow som bolig. Der var fire børn i ægteskabet: Den før omtalte Ida *1805, der blev gift med en fætter Hahn, derfor Hahn-Hahn, skilt, Clara *1806, stift dame i det holstenske kloster i Preetz, Louise *1808, gift med prædikant i Pommern Adolf Wollenburg og sønnen Ferdinand *1809, dansk kammerherre og hofjægermester, RafD 1856, suppleant som deputeret til ständerforsamlingen i Itzehoe som medlem af det Holstenske Ridderskab, gift m. den danske Nancy von Hedemann, datter af marinekaptajn Chr. von Hedemann †1825 på rejse til Vestindien. Sønnen overtog godserne før faderens død.

(Grev Carl gik konkurs i 1816, hvorved flere godser gik slægten Hahn af hænde for bestandig. Hans far var dansk kammerherre, Erblandmarschall, RD og i 1802 erhvervede han sig titlen 'Reichsgraf', - fordi han ikke ville stå i skygge bagved en anden Hahn i Hannover, der solgte og købte godser samt også en grevetitel, en Hahn, han ikke ville anerkende at være i slægt med. Grevetitlen var altså af ny dato.

(Greve Carl var også dansk kammerherre og elskede at fremtræde i sin uniform som inspektør og billetør foran sine teatre, dertil også RD.

(Han var således i fin uniform, da Christian VIII engang overværede en af hans forestillinger, men mildt bebrejdede ham hans ubeherskede og muntre liv, hvortil han svarede: 'Deres Majestæt, mit højeste ønske er, at jeg må dø på scenen'.

Greve Carl von Hahn er i Hamburg anno 1843

Greven og hans selskab opholdt sig i Kiel, men rejste den 4. april 1843 m. en pludselighed og med sit hele selskab fra Kiel til Hamburg, hvilket skete pr. ekstrapost á 4 personer, altså mange vogne og dyrt. I forstaden St. Pauli vakte hans selskab stor opsigt og med den 60-årige uniformerede greve i spidsen. På Actienteater i St. Pauli begyndte en teaterperiode, som fremviste en sådan pragt og luksus, at det fuldstændig tog glansen af, hvad ellers foregik i Hamburg. Først studsede publikum, men strømmede ellers t. hans forestillinger, dertil var han selv meget opstemt.

(Forestillingen var en næsten tro kopi af den hofglans, han som ung page havde oplevet i Stockholm i begyndelsen af 1790'erne ved Gustav III's hof. Han oplevede på nærmeste hold mordet på den svenske konge balnatten 1792 i operahuset, og denne dramatiske effekt kom til at præge ham, da han som ti-årige page hele tiden havde begivenhederne så tæt som nogen. Forståeligt nok blev han straks efter kaldt hjem til godset Remplin.

(Dertil havde han hele livet været 'alle gøgleres ven' og søgte ofte til vandrende gøglere, helst i landsbyer, hvor det gik mest zigeu-nermæssig til. Så var greven i sit es, bespiste de sultne, beskændede de tørstige og var den velødle betaler af den gæld, sådanne direktører altid sad i til op over begge øren.

(Jeg ved det ikke, men jeg tror, at gøgleren, marionetspilleren Johan Conrad Balthasar Franke har mødt ham i den position i Holsten!

Familien Wennerwald i St. Pauli har familieførogelse 1843

Den 22. august 1843 fødtes i St. Pauli en lille dreng, som ved dåben i St. Pauli kirke 3 uger efter den 12. september fik navnene Carl Emil August W. og har dåbsattest for, at han er søn af "Fredrich Nielsen Vennewald aus Copenhagen und Christiane Catharine geb. Francke aus Hamburg" og det står naturligtvis også i kirkebogen. Fadderne var de nævnte forældre og Emilie Christine Dahl. Dåbsattesten er udskrevet "Hamburg, Vogt St. Pauli den 3. October 1849" underskrevet af "C.D.J.Wallenstein, Kirchenschullehrer u.Rüsten".

I Andreas Dolleris: Danmarks Boghandlere, udgave 1912 s. 366/367, kan om Karl Emil August Vennervald følgende læses:

Vennervald, Karl Emil August, Boghandler i Flensborg, født 22. August 1843 i Hamborg. Plejeforældre: Kammager, Paraplyfabrikant Frederik Nielsen Vennervald, fra Kjøbenhavn, og Catharine Francke fra Itzehoe. Plejeforældrene flyttede 1849 fra Hamborg; 1851 til Flensborg, hvor Sønnen saa gik i Latinskole og var bestemt til Studeringer. Lærte Bogbinderi fra 1858 til 1861. Ansat ved

Så bliver man forvirret og spørger: Kan et forældrepar samtidig være både ens egne og plejeforældre? Naturligtvis ikke, men C.E.A.W. mente senere i livet, at hans far skulle være en kammerherre K..... og Emilie Dahl, som skulle have været hofdame, hans mor. Analyserer man hans fornavne, ligger der i disse en kode d.v.s. Carl (=efter en far), Emil (=efter moderen Emilie Christine Dahl, som han som voksen besøgte i København flere gange og gjorde sine børn opmærksom på, hvem farmor egentlig var) og August (= sin fødemåned, august).

(Eftersom min farfar blev døbt Emil August Theodor, opkaldt efter sine to onkler, er dette ikke uden interesse.

Teori:

(Emilie Christine Dahl var næppe hofdame (af dette navn fandtes ingen (ved bl.a. det danske hof), men måske nok 'hofdame' (=skuespillerinde (i det Hahn'ske ensemble) og formentlig søster til den norske, særdeles fremragende akrobat, Poul Andreas Dahl (*ca.1820), som bl.a. har optrådt på Morskabsteateret i København og ellers indgik i d.artist-gruppe, som blev anført af 'Frau Wennerwald's broder, Conrad Franke, (og som rejste meget. Med disse perspektiver vil tingene kunne hænge sammen, idet greve Hahn på gøglerniveau, med indflydelse og med tilsyneladende penge + Lehmann'erne og Franke'erne og på hjemmebane i (Hamburg, St. Pauli, alle kan have været vidende om en behændig omplå-

(cering af produktet af et kærlighedsforhold, som for enhver pris (skulle skjules. Såvel den kammerherre K....., jeg tænker på, der (ikke havde Carl til fornavn som greve og kammerherre Hahn, der (havde fornavnet, døde begge i 1857, det år C.E.A.W. blev taget (ud af Latinskolen i Flensborg, fordi pengeforsendelser til uddan- (nelsen ophørte og derfor i 1858 i stedet blev sat i bogbinderlæ- (re. Tilbage står, at man så helst antager, at præsten i St.Pau- (li har handlet i god tro.

(Onkel Carl har juraen i orden, og hans livsbane forløb sådan, at (han enhver tid, og det helt til vore dage, skal betragtes som en (hædersmand, der har kastet glans over slægten W.

(Efter pragtforestillingerne i 1843, som var en slags klimaks, så (Greve Hahn sig siddende i stor gæld, som hans søn betalte, men (hjem til godset ville han ikke, selv om familien bad ham derom. (Han forblev i Altona, ensomt boende i et hus, plaget af gift, ned- (skrev roller og gjorde notater, indtil han blev fundet død i sin (seng den 21. maj 1857.

(Hans bære blev fulgt til banegården i Altona af samme bys høje- (ste borgerskab og embedsstand, men kun en eneste af 'sine børn', (som han kaldte sine skuespillerinder og skuespillere, var med i (følget, hans ven, skuespiller ved Stadttheater i Hamburg, F. A. (Meyer. Med jernbanen fra Altona til Kiel blev kisten, prydet m. (hans grevekrone og orden, ført til det sidste hvilested, slots- (parken på godset Neuhaus.

(Meyer udgav året efter en bog om ham: Characterzüge aus dem Le- (ben des Grafen Carl Hahn-Neuhaus, som jeg har læst.

(Greve Hahn var meget hengiven overfor de danske konger. Politisk (stod han sådan, at han i 1813 gik i russisk krigstjeneste u. ge- (neral Tettenborn som adjutant og var med til at fordrive fransk- (mændene for en tid fra Hamburg i 1814, hoppede her af for at for- (søge sig som teaterdirektør. I 1810 var han taget hjem til sine (godser, blev her taget til fange af franskmændene, der beskyldte (ham for at have huset sårede preussiske officerer, givet dem for- (plejning og sendt dem videre, hvorfor han blev truet med krigs- (ret. Dette kom Kong Frederik VI for øre, der gjorde sin indfly- (delse gældende overfor Napoleon, hvorefter truslen om krigsret (blev ophævet. Dette glemte Greve Hahn aldrig.

(Af litteratur om ham, foruden de to forannævnte er benyttet: (C.C.F.Lisch: Geschichte und Urkunden des Geschlechtes Hahn, I-IV, (1844-56.

(Meyers Lexikon, 7. udgave, 1926.

(Hvad der står om ham i 'Holtens Erindringer'.

(Ida Hahn-Hahn er omtalt i bind X i Store Nordiske Konversations- (Leksikon (1917).

*** * ***

FNW's svigermor, (der (+ noget familie) var flyttet med til Hamburg fra It- (zehoe), enkefru Anna Franke f. Egestorff døde i St.Pauli 26.7.1846, (80år).

Afskedsbrevet fra Borgervæbningen i Hamburg af 18.04.1849

1:4

Tiden 1849 - 1851, luftmaskinetiden

De sidste datoer, der for FNW kendes i Hamburg, er på hans afskeds-brev fra 'Bürger Militair' af 18. april 1849 (se ill.) og sønnen Carls dåbs-attest, udstedt som før nævnt 3.10.1849. FNW var den 12.4.1849 fyldt 45 år og skulle (kunne) forlade Borgervæbningen. Dertil kom den dansk-tyske krig 1848-50, hvor preusserne, under deres fremrykning m. nord, i 1849, mod byens protest, lod sig indkvartere i Hamburg. Krigen medvirkede således til oprud.

(Det skal nævnes, at hans kone, Catharina, den 17.12.1847 på 'Den gamle Børs' på vegne sin fætter, artisten Christian Lehmann, forrettede et notarial-ærinde for fornyelse af et pant over nogle deponerede dokumenter (om bl.a. dekorationer) og pantsatte guld- og sølvsager (=det føromtalte arvesølv nævnt i forbindelse med Dennebecq-sagen), eftersom Chr. Lehmann og familie, da Morskabsteatret (i København lukkede på grund af konkurrencen fra det i 1843 åbnede Tivoli, var rejst til Amerika og nu på denne tid ikke var kommet tilbage til Europa, som forventet.

Frederik Nielsen Wennerwald og hans kones anden fætter, broder til ovennævnte, artisten Andreas Lehmann, var blevet gode venner om den gamle familiekunst at kunne fremstille 'luftmaskiner' og få dem t.at fungere.

Også her kan det være nyttigt at introducere via litteraturen. Eiler Nystrøm skriver s. 176/177 i 'Offentlige Forlystelser i Frederik d. Sjettes Tid' (Kildeforlystelser i 'Dyrehaven m.m.),' under afsnittet 'Luftmaskiner' følgende:

('Francke (=læs Johan Conrad Balthasar Franke, FNW's svigerfar), Marionetspilleren fra Dyrehaven, havde året 1790 paa Louisenlund til de kgl. Herskabers udelte Tilfredshed, opsendt en Luftmaskine i en Husars Lignelse, syv Fod høj - men Hovedstaden var forblevet lukket for ham. Da Genren siden vandt Indgang, havde den udviklet sig til hele "Luftjagter": Dyr og Jægere, konstrueret som Balloner (et Ord, der kom i Brug i Slutningen af Aarhundredet), oftest dannede af den saakaldte Guldslagerhud. Brintudviklingen og Fyldningen med de mystiske Tønder, Glasrør og Glasklokker, skete for Tilskuernes Øjne og interesserede i samme Grad som selve Opstigningen. Undertiden var Luftjagterne helt effektfulde sammensat: ...en Ræv og en Kronhjort gaar til Vejrs, skarpt forfulgt af en stor Jagthund samt en Jæger til Fods, dernæst en vild Hest jaget af en bereden Jægersmand, han skyder (Fyrværkeriet eksploderer)..og Dyret styrter død til Jorden (Brinten gaar ud) etc.

(I Eftersommeren 1803 opsendte Dorothea Lehmann (= læs Andreas L.'s mor og fru Catharina's moster) Luftjagter paa Lustres Ridebane paa Vesterbro, men pludselig forbød Kancelliet dem. De havde dog allerede krævet Luftsejladens første Offer herhjemme. En Holmens Tømmermand sprang nemlig, ansporet af den udsatte Belønning, ud i Sortesø for at fiske Luftfigurerne op, men druknede.. Den vilde Jagt gik i Luften fra Lustres Domicil paa Nørrebro, under fuld Musik, i Begyndelsen af 1804. I 1806 var der et 'aerostatisk Menageri' paa Vesterbro, i 1819 atter Luftjagter o.s.fr. Langt ned i det nittende Aarhundrede hørte disse Smaaballoner til de gængse Adspredelser baade i Dyrehaven, hos Monigatti (= Konditor i Kbhvn, og Kunstfyrværker paa Dyrehavsbakken) og senere i Tivoli.

Alt dette havde Andreas Lehmann i Hamburg igen-fattet kærlighed for, idet han atter øjnede 'sensationen' og med noget, som kunne give penge i kassen. Tilmed var det en gammel familietradition, som næste generation nu fik lyst til at gå i gang med. I familieskabet fandt han sig en kompagnon, paraplyfabrikant Frederik N.W., som var øvet i at behandle, skære og forme stof, og de gik i gang med opgaven. Den første forestilling fandt sted i Hamburg i 1849, men forudså et bedre forum i det af krigen opstemte danske publikum og moverede sig derfor til København. Alle forestillinger blev annonceret i 'dagspressen', stort opsat, og de lagde så ud m. deres første danske forestilling på Christiansborg Slots Ridebane sønd.d. 9.6.1850 efter forreklame i Adresseavisen i slutningen af maj, signeret: 'A. Lehmann & Co.'. Denne signatur i reklamerne blev dog hurtigt ændret til:

A. Lehmann & Wenerwald.

Luft - Tagt.

{Vinteren 1849/50 må de have benyttet til at producere en række af luftfigurer, eftersom forestillingerne i 1850 fulgte slag i slag. Der har sikkert været mange mennesker på ridebanen, hvor entreen var 1 mk. pro persona, 2 mk. på 'Balconen' og det samme f.en vogn.

Den næste forestilling fandt sted St.Hans aften s.å. ved en Kirsten-Piils Fest på Klampenborgs Bade Anstalt, hvor deres opvisning kl. 7 udgjorde en del af programmet, herunder skovbal, fyrværkerier og St. Hans Blus m.v.

Fjerde og femte forestilling blev udført søndagene den 28.juli og 4. aug. i 'Pavillonon Fiona' i Hunderup Skov ved Odense.

{Fiona var et traktørsted som konditor Bang i 1847 havde udvidet til forlystelsessted, hvor mange slags artister mere og mere gav forestillinger og udviklede sig til også at omfatte koncerter mod entre ligesom et sommerteater blev opført i 1849, hvor man spillede i juli til september. Krigen 1848-50 medvirkede til udviklingen, idet Odense havde en betydelig troppekonzentration. Det hele nedbrændte 1851.

Lehmann havde sans for at finde de rigtige steder. Ved den anden forestilling her, bag fronten, blev det annonceret, at halvdelen af entreindtagten ville tilfalde sårede danske krigere, vel beset, eftersom Slaget v. Isted netop havde stået, hvor på dansk side deltog en styrke på ca.41.000 mand med et tab af faldne og sårede på 9%.

Så var der ikke flere kræfter det år, og de lagde op for det næste. Det er ikke lykket mig at finde frem til, hvor familien W.havde bopæl i årene 1849/50.

{A.Lehmann var flyttet til København og boede på Vesterbrogade no77D (=13), og tituleres i vejviseren 1850 daguerrotypist, hvad er rigtigt eftersom han også beskæftigede sig med fotografiets forløber, dog kun kortvarig. I folketællingen f.s.å. Kaldes han sig artist og på ovennævnte adresse som alene boende logerende hos løjtnant Carl A. Krag og dennes kone Ida f. Drewsen (+deres to børn). I 1851 finder vi ham i St. Grønnegade 274 (=43). Så er det jeg igen spørger:Hvor blev kone no. 2 af? Og datteren Josephane af det første ægteskab?

Der er ingen tvivl om, at disse forestillinger, der varede en times tid pr. gang, har givet dem begge en del penge i kassen, for som man bl. a. skriver i annoncerne i Fyens Stiftstidende:

'Da ingen Forestilling i den aerostatiske Kunst før har været seet heri Byen *) og samme med megen Bifald har været givne saavel paa Christiansborg Slots Ridebane som paa Klampenborg, smigre Under tegnede (=A.Lehmann & Wenerwald) sig med at forskaffe Publicum et af de interessanteste Skuespil.'

*) men var det København, måtte de dog tilføje: 'i de sidste 50 år'

Og medens Lehmann var i København søgte han indpas hos den særdeles kræsne 'Tivoli's Direction', hvilken svære opgave lykkedes for ham.

Tivoli.

Idag, Torsdag, den 19de Juli,

Nr. 7 — 11 Concert

under Anførelse af Hr. Musikdirecteur Lumbye.

3 Concertens anden Afdeling Nr. 83:

Symphoni (F-Dur) af Beethoven.

Følgende nye Numere ville blive udførte:

- 1) Ungarsk Marsch af Joannevic.
- 2) Ungarsk Polka for Violin, udført af Hr. Concertmester Joannevic.
- 3) Hilsen til Kjøbenhavn, af Joannevic.

Imorgen, Fredag, den 20de Juli, (Nr. 4).

Nr. 7 — 11: Concert

under Anførelse af Hr. Musikdirecteur Lumbye.

Paa Plainen Nr. 5 og 6: Opstilling af aerostatiske Figurer,

af Hr. Wennervald og Lehmann,
bestaaende af følgende:

- 1) en Figur, dannet som en Jæger;
- 2) en Ballon med en Engel;
- 3) et Balloon; og
- 4) en Figur, forestillende en Tork;
- 5) en Kutter tilhelt.

Alle i naturlig Størrelse. Opstillingen af Hydrogen-Gassen vil begynde Nr. 5, og efterat de nævnte Herrer have ladet Figurerne bevæge sig langs ad Plainen for Publikum, ville de øvrige.

(Skulde Veirliget blive regn- eller stormfuldt, vil Placaten, forinden Tivolis Opstilling Nr. 1, annoncere Forhindringen).

Paa Theatret.

Nr. 9: Pjerrot som Hazardspiller, eller: Harlequins Flugt tilhelt, comique Pantomime i 1 Act.

3 Circus Nr. 7 og 8:

Is Forestillinger i det bemeldte apparatuske Teater, med nye Korantmaer, af Professor Billa fra Wien, Professor i Kunst, Hr. Maj. Kong Dns af Orleanerne Hofkunstner.

Reverendater behaerer af 300 Experimenter, heraf nogle gives til hver Forestilling.

Til Sluttningen af enhver Forestilling: den saa i Luften bevægende, levende Orleanerne.

Denne nye, af Prof. Billa opfundne og heraf alle fremtidige Kunststykke bereder for saa vidt og electromagnetiske Apparater.

Andagstovene til Circus: 1ste Plads 2 ml., 2de Plads 1 ml., for Dem der Halve.

Imorgen Nr. 7, 8, 9 forenes imorgen Søndag, forinden deres Rejse til London der vil finde Sted forstommende Torsdag.

tvende Laplanderinder,
af hvilke den ene har den ualmindelige Størrelse af

2 1/2 Alen højt Maal,

begge i deres National-Costumer

for Forestillingen paa Theatret:

Byrvarferi

af Gæstene imod.

TIVOLI

For den, der har været tivoligænger fra barnsben, vil i det tilvenstre afbilledede program fra Adresseavisens forside fra lørdag den 19. og søndag den 20. juli i 1851 få bekræftet, at tivolitraditionen har holdt sig i mere end 125 år. I 1851 var det ikke en statue af Lumbye man så. Det var selveste H.C. Lumbye (1810-1874) der dirigerede koncerterne og plæneforestillingerne var der dengang som nu, ligeså pantomimerne. 'Paa Theatret' vistes kl. 9¹/₂ Pjerrot (som Hazardspiller) ell. Harlekin's (Flugt tilhest), dertil fyrværkeriet, dog noget tidligere dengang.

'Cirens' (=Syrenen) er dog ikke mere. Illustrationen viser 'den frit i Luften svævende, sovende Grækerinde'.

Og her i de nævnte to dage á 2 forestillinger viste dHr. Wennervald og Lehmann kl. 5 1/2 og 6 1/2 deres 'aerostatiske Figurer' på plænen for det københavnske Tivolipublikum på den gamle fæstningsvold udenfor Vesterport, hvor Tivoli lå og stadig ligger.

For en gangs skyld blev navnet W. stavet nogenlunde rigtig. Lehmann skrev altid Wenerwald = hans udtale af navnet.

I det lunefulde danske klima tog direktionen forbehold med anmærkningen:

('Skulde Veirliget blive regn-ell. stormfuldt, vil Placaten, forinden Tivolis Opstilling kl. 4, annoncere Forhindringen).'

Det har været store dage for de to venner og kompagnoner.

Udpluk af annoncerne fra 1850 (1:4)

Luft-Jagt.

Strax den 2de Juni vil Underne, holdt
 Derhøi det, have den Ære at give en
 offentlig Forestilling paa Christiansborgs Slots
 Afdelning med Ophængningen af en Sønde-
 rindes-Ballon til Underfølgelse af Kammerherrens De-
 fasskab, derom en Engel, hvorefter Jagten begy-
 ner, som behøver af Hjort, Vildsvin, Gænder og
 andre saavel vilde som tullede, alle i særdeleshed
 vilde, som efter Lønterne lige tilførs og forjæde
 i Løsten.

Sammelige Figurer ere forfærdede af Guldsmederub,
 fremstaaende colorerede og saa naturlige som Kunst
 fremstaaet den mindste Luftning berøjer dem under
 Ophængningen, hvilken foretages i Publikum's Balcony
 og behøver af Ophængning, og vil Lønterne stilles til at an-
 tage dem for Løstede.

Da ingen Forestilling i den æstetiske Kunst af
 denne Art, som har været i de sidste 50 Aar har været
 saa god, som den her foretages sig med at forfærdige
 Lønterne er af de interessanteste Selskaber.

Indgangen indvies kl. 4. Begyndelsen kl. 5
 og Forestillingen vil være tilende kl. 6.
 Entreen betales med 2 Rbd. for en Eng, 1 ul.
 paa Pladsen og til Balconen 2 ul. pro Persona.
 Billetterne sælges hos Hr. Schydt, samt ved Ind-
 gangen paa Forestillingsdagen.

A. Lehmann & Wennevald.

Ridebanens Politidag, den 21. Juni, 1850.

Klampenborgs Selskab

Den 21de Juni
en Selskabs-Underholdning.

Kl. 5-9: Concert af et stort Orkester i Con-
 certsalen.

Kl. 7: Luft-Jagt, behørende af Hjort, Vildsvin,
 Gænder, m. m.

Kl. 9-2: Cirkel, der i Concertsalen, deris
 paa en betalt indtrædet Dandsplads.

Kl. 10-12: Cyrcerker i 1maa Afdelinger paa
 forskjellige Steder.

Kl. 10-2: Danshal ved Concertsalen og omkring
 Dandspladsen.

Kl. 12: et stort St. Sand-Blad og en beredt i
 Jordbølle saarede Gæstebud og Lønt-
 en.

Entreen til alle foranstaaede Forhold betales med 3
 ul. for hver voren Person. Barn betales det Halve
 og Fremtid erholdt Rabat. For Gæstgænger med Hjer-
 terisk betalt Indt. Indt. endes kl. 2. H. H.
 angangstort indt. kl. 12 for den Dag. Vil-
 lenter erholdt foruden ved Gæstgængerne tilførs ved
 Saagen ud til Waerdt og i Ridebanen hos Gæst-
 berere Glædel, Hjort, af Hærgæder og Kongens
 Hjort Nr. 6-7, og Vildsvin, Amagerstov Nr. 2.

Luft-Jagt.

Strax den 2de Juni, saavel som det vilde det,
 vil Underne have den Ære at give
en ærostatisk Forestilling
 i Kapellens Salon.

Ophængningen med Ophængning af en Sønde-
 rindes-Ballon til Underfølgelse af Kammerherrens De-
 fasskab, hvorefter Jagtten begynder, behørende af
 Vildsvin, Gænder og Sønder i overnaturlig Stør-
 relse; til Slutning en Engel. De lige efter en Lø-
 nterne vilde og forjæde i Løsten. — Sammel-
 figurer ere forfærdede af Guldsmederub, fremstaaende
 colorerede og saa naturlige som Kunst fremstaaet den
 mindste Luftning berøjer dem under Ophængningen, hvil-
 ken foretages i Publikum's Balcony. Indgangen behøver
 af Ophængning, og vil Lønterne stilles til at an-
 tage dem for Løstede.

Da ingen Forestilling i den ærostatiske Kunst har
 været saa god som den her foretages sig med at forfærdige
 Lønterne er af de interessanteste Selskaber.

Indgangen indvies kl. 4. Begyndelsen kl. 5
 og Forestillingen vil være tilende kl. 6.
 Entreen betales med 2 Rbd. for en Eng, 1 ul.
 paa Pladsen og til Balconen 2 ul. pro Persona.
 Billetterne sælges hos Hr. Schydt, samt ved Ind-
 gangen paa Forestillingsdagen.

A. Lehmann & Wennevald.

Ridebanen
 Adresseavisen 6., 7.
 og 8. juni 1850

Klampenborg
 Adresseavisen 22/6
 1850

Fiona
 Fyens Stiftstidende
 26/7 og 3/8 1850

Alt højer obrigtliggende Bewilligung.

Luft-Jagd.

Sonntag den 17. August, sofern die Bewilligung es erlaubt,
 wird Unterzeichnet die Ehre haben
eine ærostatisk Forestilling
 zu geben im Garten des Herrn Dehnhardt zu Adelbyelund.
 Der Anfang geschieht mit Aufhebung eines Observations-Bal-
 lons mit Flagge zur Untersuchung der Beschaffenheit der Atmo-
 sphäre, danach ein Engel mit Ballon, wornach die Luftjagd be-
 ginnen wird, bestehend aus:
Wildschwein, Hund und Lark,
 in übernatürlicher Größe, welche nach der Füllung in die Luft stei-
 gen und in derselben verschwinden.
 Sämmtliche Figuren sind verfertigt von Goldschlägerhaut, trans-
 parent colorirt und so natürlich wie die Kunst es vermag. Der
 kleinste Luftzug bewegt sie unter der Füllung, welche in des Pu-
 blicums Gegenwart vorgeht.
 Die Füllung besteht aus Sphärogas und den Zuschauer
 wird es erscheinen, als ob die Figuren belebt wären.
 Während der ganzen Forestilling wird ein Har-
 monie-Orchester spielen.
 Da keine Forestilling in dieser Vollkommenheit hieselbst gesehen
 worden und mit großem Beifall auf Christiansborgs Slot, Klamp-
 enborg und Tivoli in Kopenhagen, in Odense, sowie in Ham-
 burg, ausgenommen worden ist, so schmeichelt sich der Unterzei-
 chnete, dem Publicum eines der interessantesten Schauspiele zu ver-
 schaffen.

Cassöffnung 3 Uhr. Anfang der Füllung 6 Uhr.
 Entrée à Person 9 Sch. Kinder unter 10 Jahr die Hälfte.
 Billette sind zu haben bei den Herren Conditor Cantkeny,
 Casswirth Algreen, Casswirth Dehnhardt zu Adelbyelund,
 sowie an der Cassé.

Die Forestilling beginnt mit 3 Kanonenschüsse.

J. Wennevald.

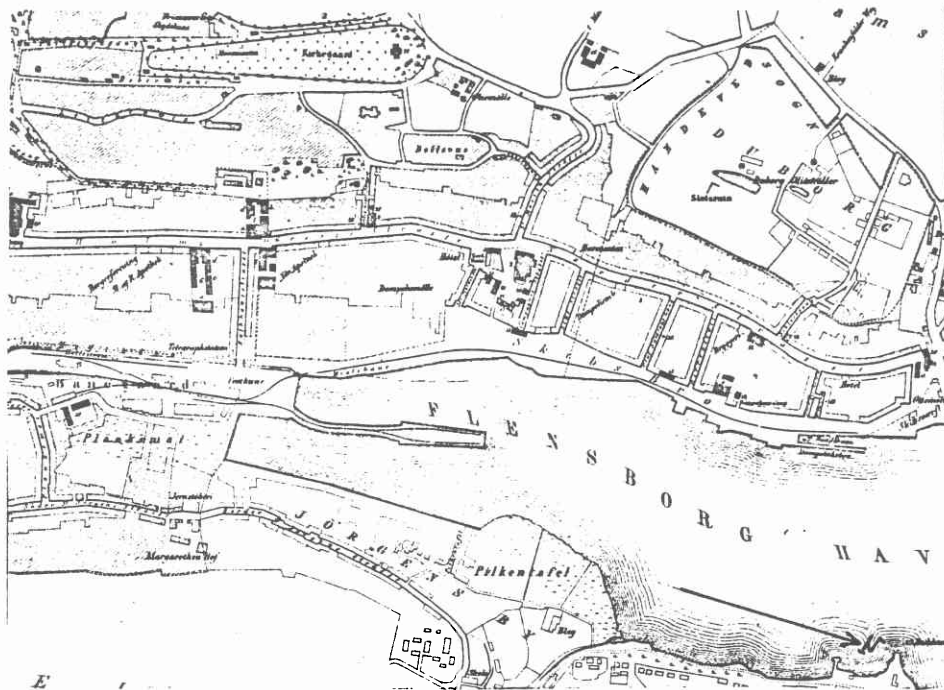
Så var Andreas Lehmann blevet træt af det
 og jagtede nye spændende opgaver. Frede-
 rik N.W., der nu var flyttet t. Flensborg
 med adresse: Norder Strasse no.144, fort-
 satte med een forestilling alene, som blev
 annonceret at skulle finde sted søndag d.
 17. aug. 1851 'im Garten des Herrn Dehn-
 hardt zu Adelbyelund' SØ f. Flensborg by,
 men vejret var dårligt, hvorfor opsendel-
 sen af tre luftfigurer blev udskudt t.den
 efterfølgende torsdag. Forestillingen be-
 gyndte med 3 kanonskud, en effekt han med-
 bragte fra Tivoli i København. Så var det
 også slut for ham med det og faldt tilba-
 ge på sit gamle fag: Paraplyfabrikant, og
 solgte sine varer fra ovennævnte adresse,
 paraplyer med såvel bomulds- som silke-
 stof.

1:2

Flensburger Zeitung 17/8 1851

Under forestillingen spillede
 et 'Harmonie-Orchester'.
 Det blev oplyst, at tidligere
 forestillinger m.stort bifald
 have været vist på Christians-
 borg Slot, i Klampenborg og Ti-
 voli i København, i Odense og
 Hamburg.

Der var jo også de to ældste sønners ud-
 dannelses at tænke på. I sommeren 1848 blev
 Theodor sendt i lære som barber(Chirurgi)
 i Itzehoe hos enken fru Eck, som forment-
 lig var en gammel bekendt. Hvad Frederik

Flensborg 1863. Vokset op omkring en gl. borg Flens i 1200-tallet. 1410 erobret af Holstenerne, 1411 tilbageerobret af Kong Erik. Dron. Margrethe død 1412 på et skib i fjorden, brande 1427 og 1485, politianordn. 1558 af Chr. III, udvidet 1660 eft. CHRIV, led stærkt under Trediveårskrigen, Chr. V født her 1646, Fr. III lod sig hylde her 1648, pest 1655, svenskerne huserer 1657-60, stormflod 1694, brandskattet 1713 u/store nordiske krig af general Steenbock, indkvartering af franske og spanske tropper 1808, besat af russiske kosakker 1813, besat af tyske tropper 1849 og 1864, tabt for Danmark 1866, stemte sig ikke 'hjem' 1920.

Familien Frederik Nielsen Wennerwald boede først Norden (=Norder Strasse) no.144, strækningen mellem St. Marie Kirke (i midten) og Norder Thor (helt tilhøjre). Købte 1854 ejendommen Grosse Strasse 30 v.siden af Den danske Kirke på hjørnet af Heilig Geist Strasse (i midten mellem St. Marie Kirke og Rådhuset (overfor Rathausstrasse, der førte til banegården-m. jernbane anlagt 1854 m. forbindelse til bl.a.Hamburg-og posthuset).

egentlig foretog sig står meget uklart. Det er mest troligt, at han som den ældste gik faderen til hånd og har været med rundt m.Lehmann og sin far, da flere af disse ting (gøgleriet/paraplyfabrikationen) senere smittede af på ham. Gøgleriet kom aldrig til at interessere Theodor, der gennemførte sin læretid og var udlært i juni 1851.

Annoncer om paraplyer i Flensburger Zeitung 1851:

(1:4)

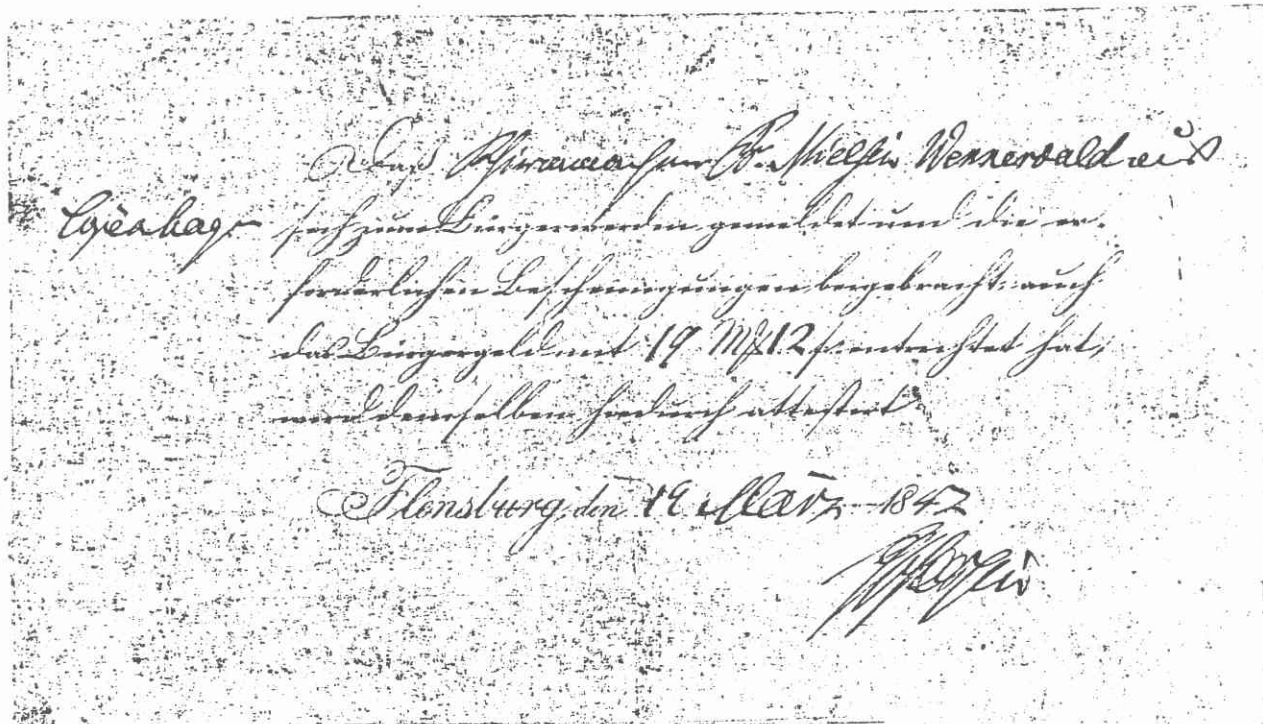
Wachtungswertig.
Unterzeichner empfiehlt sich dem geehrten Publikum mit einer Auswahl guter Solider und stark gearbeiteter feiner Regen- und Schirmen von 5 R 8 an und baumwollene Regen- und Schirme von 20 R an. Auch werden alle Schirme reparirt und übergeben.
F. Wennerwald,
große Straße Nr. 141 im Norden.

FW reparerede også gl. paraplyer og ombetrak dem.

Alle Reparaturen und Reparirt' werden von
F. Wennerwald,
No. 141 in der großen Straße.
F. Wennerwald,
Norden Nr. 141.

1. november 1851

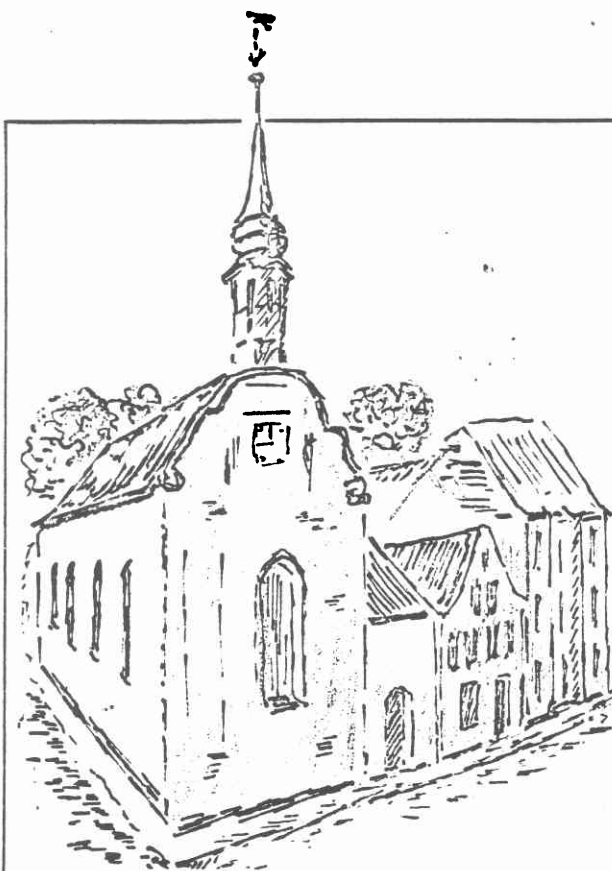
20. december 1851

'Schirmacher Fr. Nielsen Wennervald aus Copenhagen's borgerbrev udstedt 'Flensburg, den 19. März 1852'. Det kostede 19 Mk 12 pf. (Ill. 1:2)

At familien W. 'havned' i Flenborg er næppe nogen tilfældighed, selv om man tilsyneladende elskede 'nationale overdrev'. Det primære har nok været, at Carl Emil August skulle indskrives i den af den danske stat støttede Latinskole i Flensburg, hvor der i 1851 netop var indrettet en fuldstændig realundervisning og derfor fik benævnelsen 'Latin- og Realskolen'. Theodor var kommet hjem fra Itzehoe og som svend ansat hos Lavschirurgen i Nagel (altså i nærheden), hvor han blev til 1853 og derefter rejste på valsen, indtil han i 1857 skulle være soldat ved 12. Bat. i Fredericia. Friederich (Fritz) påbegyndte måske en barberuddannelse hernede, en uddannelse, han først gjorde færdig 1857 i København.

FNW, der den 19.3.1852 erhvervede borgerskab i Flensburg (ill.), gik det ganske godt, eftersom han vel dels havde tjent lidt med sine luftmaskiner, dels vel også kunne tjene ved fabrikation og salg af sine paraplyer. Og derved sparet noget op. Carl Emil begyndte på Latinskolen d.23/8 1853. Den 4. oktober 1854 købte han ejendommen 'St. Marien Nr. 30' = Store Gade = Grosse Strasse af 'Bierbrauer' (=ølbrygger) Andreas Hansen f. 6720 Ta-

Den danske kirke (Helligåndskirken) i Flensburg på hj. af Grosse Strasse og Heilig Geist Strasse, hvor tilh. ølbrygger Andreas Hansens hus som FNW købte i 1854, lå, og dermed blev nabo til kirken m. syd og beslagsmed Spiering mod nord.

Selv om jeg er i besiddelse af gl. gademotiv-fotografier, går ingen tæt nok på motivet, hvorfor jeg har rekonstrueret eksteriøret.

Det var Kalandbroderen Sunke Kulle, der i 1386 fik anlagt kirken. Indtil 1668 havde danske præster indpas i de øvrige kirker i Flensburg, men rivninger mellem tyske og danske præster var medvirkende til en kgl. resolution af 1782, hvorefter den danske præst alene skulle prædike i Helligåndskirken samt her kun konfirmere og tage til alters, men ellers ikke udføre andre kirkelige handlinger.

Eneste handling i kirken slægten W. vedrørende er derfor Carl Emil August's konfirmation den 10/4 1859. Alle tre sønner giftede sig m. danske piger, men viedes i København, Flensburg (danske menighed, men ikke danske kirke) og i Fredericia.

ler, heraf behæftelse på 3.900 Taler, hvilket er 2.820 kontant udbetaling.

Som følge af, at Flensburg indt. 1864 var dansk område, opbevares på rigsarkivet i København folketællingslisterne fra 1/2 1855 og 1/2 1860, herunder de af FNW personlig og sirlig førte for huset i Store Gade og af ham underskrevne som 'Hausbesitzer, Hausvater und Schirmfabrikant'.

Ejendommen omfattede:

Forhus på 3 etager	=	3	familier.
Baghus - 2	=	4	-
Sidehus	=	1	-
2det sidehus	=	1	-
Tværhus	=	1	-
Udhus	=	1	-
			11 familier

ialt 52 personer i begge tællinger.

(Flensburg havde 1855 ca. 19000 indb.
1860 - 20000 -
(lige mange af begge køn. Antallet af familier udgjorde ca. 3900.

Familien W. boede i baghuset i 1855, men flyttet til forhuset på 1. sal i 1860, hvor i stuen boede gæstgiverfamilien Thomas Hansen, der var fra Skærbæk i Tønder Amt. Hans kone Else var fra Lemvig.

I 1855 boede den 12-årige Carl Emil August endnu hjemme og desuden husede man den 11-årige Emilie Amalie Frederikke Franke, der var yngste datter af fru Catharina's yngste broder, skomager i Altona Elias Franke og Frederikke f. Hennings, der var fra Itzehoe.

Theodor var, som før nævnt, på valsen Frederik opholdt sig nu i København.

Vendepunktsårene 1857/58

I 1857 (14/8) blev Theodor viet i Flensborg til Jfr. Karen Hansen fra København og samme år (29/11) blev Friederich viet i København m. Karen Hansens veninde Emilie Lüchow fra samme by. FNW havde om sommeren været en tur i hovedstaden for at prøve at gøre en forretning med luftmaskiner ved Tivoli eller Alhambra, men det var ikke blevet til noget.

{Alhambra, grundlagt af Georg Carstensen, blev åbnet 1857 som koncertsal og teater, men havde ikke stor have. Kunne ikke hamle op med Tivoli og blev nedlagt. Det lå på Frederiksberg, hvor nu Alhambravej er beliggende.

Var også en tur i staden, da Friderich blev gift (var forlover). Straks da han kom hjem til Flensborg skrev han et brev til sin gamle ven A. Lehmann i et forsøg på at genoplive kompagniskabet. Lehmann boede dengang i Hamborg (Apollo Saal, Grosse Drehbahn no. 6), men var lige så tit i København, hvor FNW havde håbet at møde ham, da han var der.

{Andreas L. havde allerede i 1851 fundet sig sin tredje kone, modedamen Theresa Bendixen fra Østergade 27 i Kbhvn, idet de blev viede i Holmens kirke 10/4, altså før Tivoli-forestillingen s.å. Han titulerede sig da artist og 'enkemand'. Den 13/1 1858 svarede Andreas L. i et brev fra Hamburg til 'Herrn Schirmfabricant Hr. Wenerwald (bey der dänischen Kirche in Flensburg)' begyndende med Lieber Freund.

{Han fortæller om nogle kæmpefigurer, han helt alene havde forfærdiget af rør, ler, tråd, træ og lærred, hvoraf nogle var 14 fod høje, 11 fod i omkreds bl.a. en elefant, som kunne stå på to ben og spille violin (hvad han selv kunne), en pudelhund, som kunne spille på harpe (hvad hans bror, Christian, kunne) og en abe, som kunne slå på tromme. Han havde også lavet en 'kæmpedværg' (Dennebecq's?), som kunne bevæge øjne, arme og krop, hvor hovedet havde en omkreds af 5 alen og øjnene hver 1/2 alen store. Det var til en juleudstilling, og han syntes selv, at de virkede 'fuldstændig levende'.

{Man fornemmer i alt dette det fortidige liv med menageriet. Allerede som en lille dreng på 3 år havde han dyr på nærmeste hold, idet han, medens forældrene var på rejse, i 1801 havde ophold hos fuglehandler Erich Biørnfalk i kælderen i Gothersgade 197 i Kbhvn.

{Andreas L. oplyser:

{'Franke i Altona har jeg talt med flere gange i sommer, det ser ud til, at det ikke går ham alt for godt, han bor i en kælder i Altona, og lever, så vidt jeg ved, at små balloner, som han laver og sælger til købmændene o.s.v. Hans børn går i skole og ser ganske nette ud. Zettelträger (=plakatbærer) Franke har jeg i forbigående talt med nogle gange i Hamburg, går meget elegant klædt, dog syntes han mig at være noget forvirret, man påstår, at han drikker stærkt og hans forretning var forsømt'.

{Men ellers havde han haft en god jul med vin og punch og som vi kan forstå, var han stærkt optaget og beklager kun, at han ikke var i København, da FNW var der. Kompagniskab kom ikke på tale. Sluttes med 'Mange hilsener fra mig og min kone til Eder alle. Din ven A.L.'

Andreas L's brev var på formfuldt tysk. Hans kone, Theresa Lehmann havde en påskrift til 'Gode Mad. Wendervald' på et knapt så formfuldt dansk, men meningen er god nok. Hun fortæller, at hendes mor var død for 8 måneder siden, så nu ville hun gerne til Hamburg, da 'intet interserr mig i Kjøbenhavn'. Gennem hende får vi også at vide, at FNW havde store planer om at købe et hus i Kbhvn, da man åbenbart kunne sælge huset i Flensborg 'med stor fordel'. Og hun lufter tanken, om det ikke var en idé, at de 'maaske kunde købe en i Kompani og indrette os ved leilighed en lille bolig saa man derved kunde kome til at boe husfrit' - men det ved vi, disse tanker blev ikke til noget.

Carl Emil August, der havde gået i Latin- og Realskolen siden 1853, blev i 1858 taget ud af 5. klasse som følge af et 'kammerherredødsfald' i 1857. Bittert må det så have været for den 15-årige knøs at blive sat i bogbinderlære hos flensborgenseren, bogbindermester Johann Friederich Grün, som med kone og fem børn, bl.a. tvillinger boede i Angelboestrasse no. 546, og her finder vi ham stadig 1/2 1860 som 'buchbinderlehrling'.

Så vi fornemmer, at FNW nu gerne ville give slip på Flensborg. At han var

ret ferm til at lave balloner og forskellige figurer, kan bedømmes af plakaten tilv.. Figureerne forestiller 'Tardini in Stockholm in Gesellschaft des Grafen Sparre und dessen Sohn vor der Königlichen Familie aufstieg' (men siger næppe nutidsmennesker noget). FNW viste dog hermed, at han udmærket kunne selv.

Den 29/9 skrev han et nyt brev til Andreas L. i Hamburg, hvorpå forelå svar af 5. okt. 1958.

(Lehmann skriver, at han lige var hjemkommet fra Christiania, hvor han og hans kone havde været i 4 måneder. Hans kone havde taget midlertidigt ophold i Kbhvn. for at sælge nogle møbler, men nu var han bedrøvet over, at hun var blevet syg og var ind-

Nur noch eine Vorstellung!

der
Königl. Militär-Musik
Schwaben
von
stark Mann

F.C.W. Schönström

aus Kopenhagen,
sonntag den 18. Juli 1858
in Garten des St. Nicolai-Schützenhauses eine außerordentlich
große brillante Vorstellung,
reich an Abwechslungen, in vier Abtheilungen.

Bei dieser Vorstellung wird ein Kunststück mit einem der stärksten Männer Deutschlands ausgestellt werden, und esge ich euch ein neue Schauspiel auszuwarten. Ich bin von 100 Rthlr. für Personen aus, der mich in dem Hause unterhalten wird. Sondern Jean Parris in Gegenwart bei diesen Anzeigen sehr überraschen würde, darf ich mir erlauben, über die Zeit der Vorstellung zu sein. Gewiss jedoch die ausserordentliche Veranstaltung, die hiermit besetzt werden wird.

Bei dieser Vorstellung wird ein Kunststück mit einem der stärksten Männer Deutschlands ausgestellt werden, und esge ich euch ein neue Schauspiel auszuwarten. Ich bin von 100 Rthlr. für Personen aus, der mich in dem Hause unterhalten wird. Sondern Jean Parris in Gegenwart bei diesen Anzeigen sehr überraschen würde, darf ich mir erlauben, über die Zeit der Vorstellung zu sein. Gewiss jedoch die ausserordentliche Veranstaltung, die hiermit besetzt werden wird.

Einem künftigen Besuch voraussehend, hab die Preis herabgesetzt: Von 100 auf 50 Rthl. für Nicht-Mitglieder 1/2 Rthl. Anfang 6 Uhr. Aufbruch 5 Uhr.

Forestillingen fandt sted v. St. Nicolai-Schützenhaus*/

Plakaten tilv. (1:9) 'Nur noch eine Vorstellung' (18.7.1858) m. stærk mand Schönström og ikariske lege samt 'Grosse Luftreise in einem Riesen-Ballon' lå bl. FNW's papirer - til minde om hans færdigheder i luftfigurer.

*/ v.skydehuset var have, lå formentl.n.f.kirkegården. St.Nicolai formentl.skytte- og frimurer Gilde. 21

(lagt på hospital med smerter. Lægen havde dog sagt, at det kun vil-
le vare en 3 ugers tid, men A.L. fandt det uheldigt for ham.

(Andreas fortsætter: .

('Det ægrer mig at høre, at din forretning ikke vil gå så godt, som Du
(ønsker - dog det ændrer sig ofte før man venter det - angående Kom-
(pagniskabet skulle det glæde mig ret, når vi igen kunne gøre en for-
(retning sammen; i Stockholm er jeg overbevist om, at der endnu var
(noget at gøre med en kampagne, i Christiania mindre, for har Franke
(tidligere forsøgt; med hensyn til kompagniskabet angående Canenet v.
(Dram er dette en så egen sag, var jeg alene, så måske jeg gik ind
(derpå, når man vel kunne dele det, men så går min kone imod det af al
(magt, thi hun vil på ingen måde have, at jeg indlader mig på større
(risiko. Der er også knyttet store omkostninger til det.

(Tits, der tidligere var i kompagniskab med Frigong og som i mange år
(har rejst med sine udmærkede voksfigurer og automat kabinet, er gå-
(et ganske til grunde, så at det er blevet solgt offentlig, dog den
(ene slags går dårligt og den anden går godt, det ser man hver dag.
(Et falmet teater gad jeg ikke rejse med, om jeg så fik det gratis,
(det måtte være noget særligt og være ganske nyt. Her er også et til
(salg og skal være meget billigt.

(Jeg er nu i fuld beskæftigelse og arbejde igen til jul og så videre
(er engageret til nytår, så er jeg igen min egen herre. Lev nu vel og
(mange hilsener til Dig og din kære kone og børn og lad snart igen
(høre fra dig.

Din troende
A. Schmann

Andreas er venlig i sine breve, men han havde ikke lyst mere, luftmaski-
nernes tid var forbi. FNW var selv nu 54 år og familien voksede. Frederik
havde, før han giftede sig i 1857, fået gennemført sin 'chirurgiske' uddan-
nelse i København og virkede nogle år som barbersvend, men det var slet ik-
ke lykken for ham, og han fik det således arrangeret, at han kunne flytte
hele sin familie til no. 30 i Grosse Strasse i Flensburg. Det ser man af
'Verzeichniss der am 1sten Februar 1860 in Flensburg vorhandenen Volkszahl'

	<i>Marie Christene Wampff</i>	<i>26</i>	<i>26</i>	<i>26</i>	<i>ifra Tønder</i>	<i>20</i>			
<i>1ste Kst.</i>	<i>Friedrich Niels Wimmer</i>	<i>26</i>	<i>26</i>	<i>26</i>	<i>ifra Tønder</i>	<i>20</i>			
	<i>ald.</i>				<i>Hamburg</i>	<i>20</i>			
	<i>Catharina Christiane</i>	<i>24</i>	<i>24</i>	<i>24</i>	<i>Hamburg</i>	<i>20</i>			
	<i>Wimmerald.</i>								
	<i>Emilie Friederike</i>	<i>24</i>	<i>24</i>	<i>24</i>	<i>Hamburg</i>	<i>20</i>			
	<i>Friedrich Carl Otto</i>	<i>23</i>	<i>23</i>	<i>23</i>	<i>Hamburg</i>	<i>20</i>			
	<i>Wimmerald.</i>								
	<i>Emil August Schroder</i>	<i>11</i>	<i>11</i>	<i>11</i>	<i>Hamburg</i>	<i>20</i>			
	<i>Wimmerald.</i>								
<i>2de Kst.</i>	<i>Friedrich Nicolaus Schwarz</i>	<i>42</i>	<i>42</i>	<i>42</i>	<i>Flensburg</i>	<i>20</i>			
	<i>ald.</i>								

Her finder vi Frederik N.W. og hans kone med svigerdatteren Emilie samt de to førstefødte, sønnerne Frederik (3) og Emil, der begge var født i København. Sønnen Frederik (2) glimrer ved sin fraværelse. Han havde på datoen ophold hos sin broder Theodor i Odense (Vestergade 40 st.), hvor der i ægteskabet også var kommet to børn, sønnerne Theodor og Carl. Frederik (2) kaldte sig da 'kunstner'.

(Ovennævnte Emil er min farfar, senere så kendte kunstmaler Emil Wennerwald. Ved sin 70 års fødselsdag i 1929 udtalte han til Ekstrabladet, at 'han var født i Flensborg', hvilket er 'en stor lyvlas', men (de tre søskende, der kom efter, blev alle født dernede, henholdsvis 1862, 1864 og 1865.

Da begge FNW's svigerdøtre hen over året 1861 igen blev gravide, besluttede han og hans kone at oprette testamente, hvilket forelå dateret og underskrevet 7.5.1861 samt med erklæring og segl af F.Th.Schultz 'öffentlicher Notar'. Dette gjorde man af forsigtighedsgrunde, således at den ene ægtefælle kunne 'forblive i uskiftet bo' om den anden døde. Men ellers indsatte de en rækkefølge: børn/børnebørn. Det omtaler fast ejendom og løsøre, men ellers intet specielt. Det er udfærdiget på stempelpapir af 2.klasse no. 6 (se ill. tv.) for sum over 500 men ikke over 1000 Rd. Det lyder ikke af meget, når man ved, hvad de ejede. Det ligner mere noget, der går i retning af en årsindtægt eller blot noget symbolsk. Og det var en klog foranstaltning. Den 8. april 1863 døde Frederik Nielsen Wennerwald.

Uden Stasse N° 6.

for Sum af mere 500 til ikke over 1000 Rd.

1 Uigebaler 6! Skilling.

Zweite Classe N° 6.

for eine Summe über 500 bis 1000 Rd. incl.

1 Ueigebaler 6! Schilling.

Christiansen. 1861. Malling.

Udsnit af Testamentet.

*Ich, der unterzeichnete Herr
Friedrich Nielsen Wennerwald, ein Sohn des hiesigen Ehepaars Christiane Catharine
Wennerwald geb. Francke und Carl
Nielsen, geboren am 1. Februar 1831 in
Flensburg, habe mich aus freien Willen
und ohne Zwang zu dem nachfolgenden
Testament ausgesprochen, welches ich
hiermit öffentlich bekannt mache.*

57.

*Ich, der unterzeichnete Herr
Friedrich Nielsen Wennerwald, ein Sohn des hiesigen Ehepaars
Christiane Catharine Wennerwald geb. Francke
und Carl Nielsen, geboren am 1. Februar 1831 in
Flensburg, habe mich aus freien Willen und ohne Zwang zu dem
nachfolgenden Testament ausgesprochen, welches ich hiermit
öffentlich bekannt mache.*

Det er udfærdiget på stempelpapir af 2.klasse no. 6 (se ill. tv.) for sum over 500 men ikke over 1000 Rd. Det lyder ikke af meget, når man ved, hvad de ejede. Det ligner mere noget, der går i retning af en årsindtægt eller blot noget symbolsk. Og det var en klog foranstaltning. Den 8. april 1863 døde Frederik Nielsen Wennerwald.

*Friedrich Nielsen Wennerwald.
Christiane Catharine Wennerwald
geb. Francke*

Udsnit af testamentets side 1 (1:4)

Underskrifterne (1:4)

*F. Th. Schultz
öffentlicher Notar*

Flensburg im Auctionariat, den 9. April 1863.
J. Ric. Maas.

Private Anzeigen.

Den 8. dennes Kl. 8 om Morgenen bortkaldte Herren min elskede Mand og vor kjære Fader Frederik Nielsen Wennerwald i en Alder af 59 Aar. Catharina Wennerwald samt Børn og Børnebørn.
Flensburg, den 11. April 1863.

Begravelsen skeer fra Kapellet Tirsdag den 14., Eftermiddag Kl. 1½ præcis.

Umstände halber ist eine Wohnung Ostern-Flüchtigkeits miethfrei Fischerhof Nr. 13.

Eine Wohnung von 4 Zimmern 2 Kammern 2 Stuben

Dødsannoncen fra 'Flensburger Zeitung' indrykket den 13. og 14. april 1863.

(Flensburger Zeitung var en på tysk trykt, i dansk ånd redigeret avis hvor en af hovedmændene var bogtrykker Asmus S. Kastrup i Flensburg. Det havde ind imellem andre navne som Flensburger Correspondent eller Flensburger Nachrichten. En af redaktørerne har været dr. Claus Manicus fra Egernførde, der tidligere havde gjort danske meninger gældende i Itzehoer Wochenblatt. Dets tid varede fra 1840 til 1868, da et nyt blad fulgte efter (1868-69) Flensburger Anzeiger. De er begge at betragte som forløbere for Flensburg Avis, udgivet i Flensburg siden 1.10.1869 og hvor FNW's søn Carl Emil August var redaktør (1.4.1870-31.12.1873).

(Når dødsannoncen ydermere er affattet på dansk i denne dansk-sindede avis, hvor alt var trykt på tysk, tør man gå ud fra, hvor familien W. stod politisk. Den har været en provokation!

(Flensborgs borgerskab var aldeles overvejende dansksindet og / eller loyale overfor regeringen. Der blev talt dansk i visse kredse i byen, men det var en tradition, at danske synspunkter blev fremsat på tysk, som havde været det officielle sprog i århundreder.

(Kirkegården vil man kunne finde på kortet s. 17 øverst, med kapellet (tilh.(nord) og monumentet (=Isted-løven) tilv.(syd).

(Om 'der Alte Kirchhof' siger en moderne brochure følgende:
('Flensburg weihte im Jahre 1813 als erste schleswig-holsteinische Stadt einen kommunalen Begräbnisplatz, den 'Alten Kirchhof'. Ein bedeutender Architekt, Axel Bundsen aus Kopenhagen, schuf den ernstesten, in seiner Schlichtheit feierlichen Kuppelbau einer Kapelle. Wie ein Eingang zu einem Heiligtum - das ist der Eindruck, den der Besucher empfängt.

(Krieger, deutsche, österreichische, dänische und schwedische ruhen hier Seite an Seite aus von dem Streit klirrender Waffen.

(Der südliche Teil des Friedhofs ist ihre Ruhestätte.'

Frederik Nielsen Wennerwald blev altså bisat fra dette smukke kapel d. 14. 4.1863 og begravet helt i kirkegårdens nordlige del, som ligger lige op t.

Selckstrasse, den såkaldte 'Abteilung III'. Hans sidste hvilested er forlængst sløjftet, og det blev iøvrigt tysk område efter krigen 1864.

Krigen 1864

Datidens
repræsentant for
'Die Wehrmacht'

Ikke mange måneder efter hans død udbrød 2.slesvigske krig. Efter d. danske hærs tilbagetrækning fra Dannevirkestillingen, blev Flensborg besat af tyske tropper, i hvilken 'kærkomne' anledning fru Catharina fik indkvartering. På et vist tidspunkt skal de tyske soldater hos hende have beklaget sig over kosten. Det vilde hun ikke have siddende på sig, og forestillede sig for byens kommandant på en så bestemt måde, at klagen blev trukket tilbage med en undskyldning til hende og en reprimande til soldaterne.

Sønnen Theodor, der nu var bosat i København, blev den 2.12.1863 mobiliseret og skulle møde ved 12.bataillon - ikke i Fredericia - men i Flensborg, hvor der var depoter ved 21. bat., der her havde garnison. Alle batailloner blev formeret som regiment m. en styrke på ca. 1.600 mand og få dage efter stod han med sin afdeling på vagt s. f. Dannevirke, hvor man forblev, indtil de Meza 5.2.1864 gav sin berømte befaling om tilbagegang mod nord. Theodor var hele den historiske tur med, og i den strenge kulde.

(Flensborg var sæde for mange autoriteter og institutioner bl.a. 2den Generalkommandos Stab (for Nørrejylland, Fyn og hertugdømmet Slesvig), hvorfor general de Meza havde fast bopæl i Flensborg i krigsministeriets bygning på Skibsbroen.

Freden i Wien den 30.10.1864 bragte omvæltning, da Danmark efter den tabte krig måtte renoncere på alle rettigheder til hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, men disses skæbne var endnu ikke afgjort. Stemningen bl. de dansksindede var derfor overalt meget nedtrykt, og tiden umiddelbart efter såre svævende og utryg.

(I artikel XIX i fredstraktaten hed det, at de undersætter, som var hjemmehørende i de ved traktat afståede områder, havde fuld frihed til i løbet af 6 år toldfrit at udføre deres løsøre og begive sig til Hans Danske Majestæts lande, i hvilket tilfælde de bevarede deres egenskab som danske undersætter. Det stod dem frit for at bevare deres på de afståede territorier beliggende faste ejendomme. - (De, der benyttede sig af denne regel, kaldtes optanter, og optionsretten skulle være sket fyldest i tidsrummet 16.11.1864-16.11.1870. (Som følge af disse rådende forhold tog udvandringsbevægelsen fart i årene nærmest efter 1864. Ved freden i Prag 23.8.1866, efter at Østrig tabte sin krig mod Preussen, blev det i artikel 5 bestemt, at Østrig skulle afstå alle rettigheder + områder til Preussen.

Den 16.10.1866 - knap to måneder efter freden i Prag - løste Frederik (2) borgerskab i København som 'Paraplymager og Stokkefabrikant', idet han m. kone og fem børn samt sin mor, Catharina W., opterede fra Flensborg m. alt løsøre, herunder FNW's fordums forretning + kontanter.

I 'Pfandprotokolle der Stadt Flensburg' er under 8.1.1868 indskrevet, at 'Die Witwe des Schirmmacher Friedrich Nielsen Wennerwald verkauft (sælger) das Haus St. Marien 30 für 15.000,-. Davon 4.550,- bar (kontant)=Silbermark'. Disse penge blev bl.a. driftskapital for paraplyforretningen, Kompagnistræde 15, senere (1872) Amagertorv 25, kælderen (overf. Helligåndskirken). Den 27.8.1872 løste sønnen Theodor borgerskab i København, også som 'Paraplymager og Stokkefabrikant' og havde senere paraplyforretning i Frederiksberggade 27, stuen.

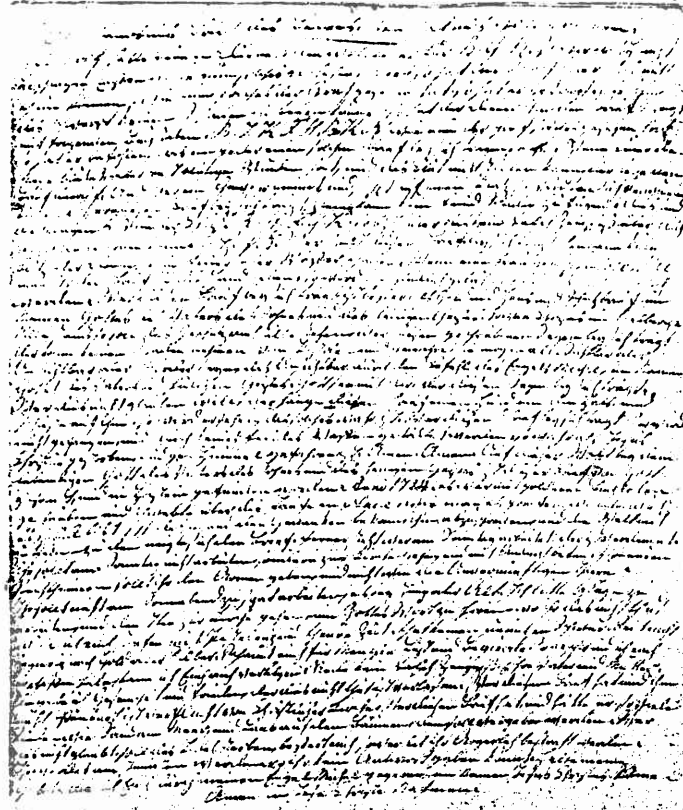
(Carl Emil August havde ikke lyst til at være bogbinder og læste til telegrafist og fik 1.11.1861 ansættelse ved telegrafstationen i sin (hjemby Flensborg).

(I 1854 var oprettet telegraflinie Helsingør/København/Fredericia og (til Hamburg, først med ledninger i rør i jorden, fra 1858 luttledninger. Fra 1859 kom via Flensborg trafik Danmark/England.

(Da ordren 5.2.1864 kom om rømningen af Dannevirkestillingen, blev (C.E.A.W. ad søvejen beordret til Sønderborg og stillet under krigs- (telegrafien. I denne egenskab blev han den 29. juni 1864 taget t.fan- (ge af tyskerne og sad derved på Augustenborg Slot i 5 dage. Efter (krigen blev han flyttet til telegrafstationen i Fredericia, hvor han (1867 blev gift, men kom senere tilbage til Flensborg. I 1872 fik han (i sin egenskab af redaktør af Flensborg Avis (dansk i tone, tale og (tryk) to måneders fængsel, at udsone i Berlin, 'for fornærmelse mod (kejseren' (=Wilhelm I, konge af Preussen, fra 1871 efter den fransk (-tyske krig, kejser).

(Når man passerer Christians Brygge i København, bør man kigge ind i (Tøjhusmuseet's gård og kaste et blik på Isted-løven fra Fl'borg kir- (kegård, hvor den troned, da FNW blev begravet 1863. Bissens bron- (celøve blev afsløret 25.7.1862 og havde oprindeligt på soklen por- (trætmedaillons af general Krogh, oberst Læssøe, general Schleppe- (grell og oberst Helgesen, der var begravede i nærheden. Efter 1864 (blev løven ført til Berlin, hvor den stod, indtil englænderne efter (2. verdenskrig bragte den til Danmark.

Catharina W. levede i København endnu i mange år (†1891) og boede først hos sønnen Frederik (2), senere hos sønnen Theodor. Det vil falde mest naturligt at omtale hende fortsat under sønnernes historie. Blandt hendes efterladte personlige papirer lå, foruden dåbsattesten og vaccinationsat- testen fra Hamburg, konfirmationsattesten fra Karlskrona 1821 (se herom på s. 18, hæfte III) og vielsesattesten fra Itzehoe, hendes 'himmelbrev'.

B.J.K.F.H.B.K.N.

er den trylleformular i brevet, som antyder, at så kan intet af voldelig art ramme det menneske som bærer brevet på sig.

Det var ikke den hellige fader, der gjorde det, men en greve, der i Guds navn ville lade sin tjener halshugge, men bøddelen var uden kraft, thi tjeneren bar et brev med bogstaverne BJKFHBKN.

Og flere eksempler af lignende art nævnes i brevet.

Hovedtemaet er meget religiøst, så der kan ikke være tvivl om, at fru Catharina - selv om det hele er 'ach, so germanisch' - har været en særdeles gudfrygtig og redelig kvinde.

'Ingen kunne omkomme ved pistoler og geværer, blive forgiftet eller falde i morder-hånd,

Geständnis Brief des Lebens, den hat uns Gott gegeben =

Livets bekendelses-brev som Gud har givet os er indledningen på det i tysk og gotisk skrevne 'himmelbrev'.

1:4

så sandt som Jesus Christus døde og foer til himlen. Amen, amen'.

'Jeg skal arbejde i 6 dage og gå i kirke den 7ende for at høre Guds ord, gør jeg ikke det, vil jeg blive straffet med en uhyggelig omhyggelighed. Vær aldrig begærlig efter sølv og guld, afsky menneskers lumskhed og begærlighed, afsky falske vidnesbyrd og ær din fader og moder etc. etc.'

Det er katekismus og brevet slutter med:

'Amen, amen, i Jesu Christi Navn'.

Hun må have båret dette brev i sit hele liv, som kan være 'nedarvet' fra fader/moder/bedsteforældre, det var 'sendt til denne verden af faderens og sønnens hellige Gud, fundet i Holsten 1724, skrevet med gyldne bogstaver og svævede over 'die Taufe in Aade', men ingen kunne gribe det, da det veg tilbage, indtil nogen i 1771 fandt på at skrive det af'.

Kilderne er

først og fremmest de utrykte d.v.s. Frederik Nielsen Wennerwalds og Catharina Christiana Frankes efterladte papirer, og de er i teksten nævnt på de respektive steder.

Gennem folketællingslisterne (på Rigsarkivet i København) for Itzehoe 1835 samt for Flensburg 1855 og 1860 fandt jeg frem til familiens bopæle. Jeg har læst en del topografisk litteratur (tysk) om Hamburg, og der er ret så meget om ildebranden 1842, dertil om Flensburg og Itzehoe.

Kirkebogskontorerne i Itzehoe og Flensburg har hjulpet mig med at fremfinde alle nødvendige data for slægtsmedlemmer efterhånden som jeg fandt frem til dem.

Et 'réprise' udklip fra juli 1923 fra Fyns Tidende, der i 1940'erne tilfældigt kom mig i hænde, satte mig på sporet af Andreas Lehmann's og Frederik Nielsen Wennerwald's mange 'Luftjagt' forestillinger. Det skete ved at jeg gik på jagt i de gamle aviser for at finde eventuelle avertissementer, hvilket var tidskrævende, men bar frugter. Disse forestillinger kunne jeg registrere som følger:

Adresseavisen: 30/5, 31/5, 1/6, 5/6, 6/6, 7/6, 8/6 og 22/6 1850, 19/7 1851.

Berlingske Tidende: 8/6 1850.

Fyns Stiftstidende: 26/7 og 3/8 1850.

Flensburger Zeitung: 14/8, 17/8 og 20/8 1851.

I den sidstnævnte fandt jeg også F.N.W.'s reklameannoncer 1/11 og 20/12 1851 og dertil hans dødsannonce, som hans enke indrykkede 13. og 14. april 1863.

Stadtarchiv Flensburg fandt oplysningerne i Pfandprotokolle der Stadt Flensburg om huset i 'Grosse Strasse no. 30' og der Magistrat der Stadt Flensburg kunne meddele mig, på hvilken afdeling F.N.W. blev begravet på den gamle kirkegård (=Abteilung III, sløjfet).

Arkivet i Hamburg har dertil givet mig oplysninger om alt, hvad jeg har spurgt om.

Med min første forskning drog jeg altså til de gamle danske områder Slesvig og Holsten + dertil den frie Hansestad Hamburg. Ved at stifte bekendtskab med folketællingslisterne for Flensburg vendte pilen sig ganske pludselig derved, at disse angav, at Frederik Nielsen Wennerwald var født i København, hvorved forskningen blev mere bekvem, men hvor så en pil pegede i retning af Norge (=Fredrikshald/Halden).

I mange år stod 'det norske' som en tåge for mig, men som nævnt i tidligere skrifter lykkedes det mig (hvor det ene held har suppleret det andet) at finde vore norske forfædre, hvor Nils Larson så viste sig at være en til Norge indvandret svensker, hvilket i og for sig ikke overraskede mig, eftersom jeg sideløbende kastede mig over studiet af navnet Wennerwald som type (=hvad betød det egentlig?).

På et gammelt kort fra 1600-tallet, udstillet hos en antikvarboghandler i Fiolstræde, bemærkede jeg, at søn Vänern derpå var angivet som 'Wener Lacus'. Ejendommeligt som det dog ligner det første led i vort eget navn tænkte jeg og gik i krig i litteraturen overbevist om, at dette måtte være også et ledemotiv. Og det var det altså. Sprogforskning og slægtsforskning kunne gå side om side.

Med henvisning til hæfte V, side 29 kan adviseres, at nye hæfter omkr. 5. og 6. generation vil fremkomme, men nogen tidsfrist sætter jeg ikke derpå.

Pierre Wennerwald